

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК

XXXVI
РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан
др Слободан Реметић и др Драго Ђупић

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1990

Секретари часописа

др Слободан Реметић и мр Никола Рамић

У финансирању ове књиге учествовали су:

Републичка заједница науке СР Србије

и

СИЗ културе Пирот

Издају

Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез Михаилова 35/II

и

Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез Михаилова 35/I

Штампа: „Студио плус“, Булевар АВНОЈ-а 179, 11070 Нови Београд

САДРЖАЈ

	Страна
Првослав Радић: Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају	1
Софија Ракић—Милојковић: Основе морфолошког система говора Доње Мутнице	75
Рада Стијовић: Из лексике Васојевића	119
Јакша Динић: Додатак речнику тимочког говора	381
Драгољуб Златковић: Фразеологија омаловажавања у пиротском говору	423

ПРВОСЛАВ РАДИЋ

ЦРТИЦЕ О ГОВОРУ СЕЛА МРЧЕ У КУРШУМЛИЈСКОМ КРАЈУ

САДРЖАЈ

	Страна
У В О Д	5
I. КАРАКТЕРИСТИКЕ АКЦЕНТУАЦИЈЕ	8
II. ФОНЕТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	12
III. МОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	21
IV. СИНТАКСИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	34
V. КАРАКТЕРИСТИКЕ ТВОРБЕ РЕЧИ	36
VI. КАРАКТЕРИСТИКЕ ВОКАБУЛАРА	40
VII. ОНОМАСТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	43
РЕЧНИК	47
ТЕКСТОВИ	64
РЕЗЮМЕ	73

УВОД

Село Мрче налази се у горњотопличком крају, на југоисточним падинама копаоничког масива. Од Куршумлије, најближег индустријског и административног центра, Мрче је удаљено тридесетак километара. Село има око тридесет кућа распоређених дуж друма и Сеочке реке. Основна делатност мештана је сточарство, као и земљорадња која због конфигурације терена да је слабе приносе. Део становништва, углавном млади, запослен је у невеликом текстилном погону у суседном селу Лукову. Мрче нема своју основну школу те ђаци похађају школу у суседном Лукову. Ипак, млађег становништва има мало јер је миграција становништва, пре свега према Куршумлији и околним селима, данас прилично изражена у овом поткопаоничком крају. Становништво је српско, православне вере.

Мрчани себе углавном сматрају староседеоцима. Они пак који су задржали какво веровање о миграцијама својих предака, о њиховом досељавању у топлички крај имају прилично нејасне и оскудне представе. Ипак, у неким народним предањима подаци о досељавању су добро сачувани и они, бар кад је реч о појединим фамилијама, упућују на слив Лаба као њихову прапостојбину. Друге пак чињенице упућују и на нешто другачије закључке о путевима досељавања овдашњег становништва.¹

Топличка област припала је српској држави врло рано, већ у XII веку, за време Немање. Овде у топличком крају, у Куршумлији, Немања је подигао и два храма, Свету Богородицу и Светог Николу. Ови и бројни други подаци говоре да је Топлица била врло рано насељена српским живљем. Значајне промене у демографској структури донели су тек каснији векови и појава Турака на Балкану. Под притиском турске најезде започиње дуги период непрекидних сељења и повлачења српског живља да би се крај XVII века окарактерисао масовним миграцијама Срба на север у Угарску, које су поред многих крајева у Србији опустошиле и Топлицу. У том периоду

¹ Низ језичких особености, о којима ће напред бити речи, упућују и на неке друге миграционе путеве овдашњег становништва. Код Султана Савић забележио сам, на пример, и изреку *Росина га однџла*, при чему испитаник, чак, и не познаје значење облика Росина. Овај облик би се, чини се, могао везати за име реке Расине.

турска власт организовано насељава ове крајеве шиптарским живљем. О томе М. Ђ. Милићевић бележи : "Онда Топлица, особито Горња, оста пуста, у њу се спустише Арнаути, и заселише је тако да је то, до нашега другога рата, била са свим арнаутска земља, у коју хришћанска нога није ласно могла ступити."² Међутим, турска власт је широм отворила врата и свим другим несловенским етносима. Тако, на пример, у топлички крај, посебно Копаоник, доселило се у турско време и старобалканско аромунско становништво познато под именом Саракачани, чије су мање групације и данас расуте по Епиру, Тесалији, Албанији, Македонији и Бугарској. Ово номадско сточарско становништво наставило је да учествује у формирању менталитета и обичаја у топличком крају и након ослобађања Топлице од Турака, што је свакако морало наћи одраза и на миксоглотском плану.³

Накнадно успостављање српске власти у овом крају омогућило је да се крајем XIX века започне са систематским насељавањем ове области, посебно српским живљем из Санџака, Црне Горе, Косова, долине Ибра, са обронака Копаоника и из других крајева, што је у исто време пратило и повлачење шиптарског живља.⁴ На то указују и новија етнографска истраживања Топлице уочавајући одређене правилности и у самом распореду различитих миграционих струја на овим теренима. За западни и северозападни део Топлице, коме село Мрче припада, констатује се, на пример, да је углавном насељен досељеницима "са Копаоника, затим са Косова, Жупе и Расине".⁵ Отуда се и данас у Топлици препознају

² М.Ђ.Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, стр. 361, 362.

³ Саракачани су се, поред свог језика романског типа, служили и грчким језиком. (В.код: Petar Vlahović, *Narodi i etničke zajednice sveta*, Београд 1984, стр. 232; Видосава Николић—Стојанчевић, *Топлица — етнички процеси и традиционална култура*, Српска академија наука и уметности, Београд 1985, стр. 25,68,136 — в. и тамо наведену литературу).

⁴ Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, Београд 1969, стр.131—133; *Топличка споменица*, Београд 1934, стр.11.

⁵ Вујадин Б.Рудић, *Становништво Топлице*, Српска академија наука и уметности, Београд 1978, стр.36. Говорећи о овом периоду, М.Ђ.Милићевић истиче, на пример, како је одео Топличана било "сигаве боје", тј. "слично с оделом крушевљана и жупљана". (М.Ђ.Милићевић, *Краљевина Србија*, стр. 403,404). Овакве глобалне анализе не искључују, наравно, одређене специфичности у миграционим процесима. Тако, на пример, за горњотопличко село Луково истиче се да је "црногорска етнички компактна оаза" (В.Николић—Стојанчевић, *Топлица. . .*, стр. 140). Ипак, и поред сложених миграционих процеса, који су отпочели крајем XIX века, за Горњу Топлицу се може претпоставити постојање проређеног стариначког становништва. Тако, на пример, познато је да је братство Давидовића живело у Мрчу и пре ослобођења од Турака 1878. године (В.Б.Рудић, *Становништво Топлице*, стр. 34). За становништво суседног села Штаве (у коме је рођен информатор Султана Савић) легенда каже да су досељени "пре Косова", а други подаци говоре да су старином из северне Албаније. (Р.Павловић, *Сеоба Срба и Арбанаса*

различити говорни типови, а пре свега прилично јасна издиференцираност екавске (долина Топлице и област према северу) и ијекавске говорне зоне (јужно и југоисточно од Куршумлије).⁶ При том треба имати на уму да је у време насељавања ових области та неуједначеност морала бити далеко израженија, што донекле потврђује и М. Ђ. Милићевић поређењем топличког говора са причом о Вавилонској кули.⁷

Говор Горње Топлице по својим основним карактеристикама припада косовско—ресавском дијалекту. Основне податке о овом говору налазимо већ у прошлом веку, када се за горњотоплички акценат и падешки систем констатовало да су “ближи ибровцима и студеничанима”; док је говор Топличана староседелаца “сличан с говором расинаца и жупљана”.⁸ Горњотоплички говор је, ипак, тек у новије време ближе истражен и о њему говори низ значајних дијалектолошких прилога. Тако, на пример, у раду Милице Грковић представљен је у основним цртама говор села Лукова,⁹ док је у раду Милосава Вукићевића дат шири преглед говора куршумлијског краја, при чему је истраживањем обухваћен низ горњотопличких села до села Мерхеца.¹⁰ Неколика значајна прилога о говору Блаца и околине дала је Југослава Арсовић.¹¹ На лексикографском плану свакако најзначајнији допринос дао је Глиша Елезовић својим познатим дијалектолошким речником, укључивши у ово своје истраживање и део копаоничке области.¹²

у ратовима 1876 и 1877. до 1878, Гласник Етнографског института САН, књ. IV-VI, Београд 1955/57, стр. 65 —према: В.Б.Рудић, *Становништво Топлице*, стр. 47).

⁶ В.код: Милосав С.Вукићевић, *О говору околине Куршумлије*, Зборник Филозофског факултета у Приштини, књ. VIII, св. А, Приштина 1971, стр. 385.

⁷ М.Ђ.Милићевић, *Краљевина Србија*, стр. 405.

⁸ Исто, стр. 404.

⁹ Милица Грковић, *Неке особине говора села Лукова*, Прилози проучавању језика, књ.4, Нови Сад 1968, стр. 121—131.

¹⁰ Милосав С.Вукићевић, *О говору околине Куршумлије*, стр. 383—416 (+ карта).

¹¹ Југослава Арсовић, *Главне фонетске особине говора Блаца и околине*, Прилози проучавању језика, књ. 9, Нови Сад 1973, стр. 55—77; Ј.Арсовић, *Акцент именица мушког рода у говору Блаца и околине*, Годшњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XVII/1, Нови Сад 1974, стр. 195—207; Ј.Арсовић, *Акцент именица женског рода у говору Блаца и околине*, Прилози проучавању језика, књ.13/14, Нови Сад 1977/78, стр. 69—78.

¹² Гл.Елезовић, *Речник косовско—метохијског дијалекта*, I—II, Српски дијалектолошки зборник, књ. IV-V, Београд 1932, 1935. Један број прилога укључује се и у ономастичку проблематику топличког краја, уп. Милица Грковић, *Микротопоними изворишне области Топлице*, Прилози проучавању језика, књ.6, Нови Сад 1970, стр. 183—201; Југослава Арсовић, *Микротопонимица Блаца и околине*, Прилози проучавању језика, књ.8, Нови Сад 1972, стр. 71—86; Слободан Марјановић, *Антропоними међу топонимима Горње Топлице*, Втора југословенска ономастичка конференција, Македонска

У селу Мрчу боравио сам у два наврата 1987. и 1988. године, укупно петнаестак дана. У том периоду сам за потребе Српске академије наука на терену попунио *Упитник за српскохрватски / хрватскосрпски дијалектолошки атлас* и снимио један број магнетофонских трака. Део дијалектолошке грађе сам записивао. За испитанике сам узимао старије особе, што је у великој мери условило и природу ове грађе. У мом раду на терену највише су ми помогли испитаници: Султана Савић—Сутка (1903), Миласав Гилић (1912—1988), Стојанка Гилић (1912), Глигорије Филиповић (1913) и Добросав Милановић (1926). Ипак, највећу помоћ у раду пружила ми је Султана Савић од које је забележен знатан део грађе. Њој и овом приликом захваљујем.

I. КАРАКТЕРИСТИКЕ АКЦЕНТУАЦИЈЕ

1. Као већина косовско—ресавских говора и мрчки говор познаје троакцентски систем, два силазна (\sim , ") и дуги узлазни акценат ('). Дугосилазни и краткосилазни акценат могу се јавити на свим слоговима у речи, при чему се краткосилазни на последњем слогу јавља и као резултат скраћивања речи за последњи слог: *зуб, крв, реч, лек, врсник, извор, огњ, отрдв, рођак, ногдм, бријд се, бајча, зџва, сџно, рјуку* (акуз.), *разговару, весџље, шишарка; згдб, сџн, чју, пџи, гуре, дгањ, пџток, жџна, зимџс, данс, изџт, игрдт, оџдм, бачиџа, ложџиџа, свекрџва, очџма, сакрџила, сатрџо се* итд. Дугоузлазни акценат такође познаје одређена дистрибутивна ограничења, те се, на пример, на последњем слогу не јавља : *дџте, жџна* (ген. пл.), *чџлџде, мрџзга, џнџа, снџга, лџнаџ, вџнџа се, срџња, дџнџше, брџймо, весџлџмо се, носџше, крџтџмо, лџмџмо, печџмо, грџбџва, кокџши* (ген. пл.), *задџвит, искџчит се, набџрат, нџмет, секџрџче* итд.¹³

2. Дугоузлазни акценат у мрчком говору, како и већина наведених примера показује, настао је превлачењем старих силазних акцената на претходни слог, ако је он био дуг. У бројним примерима, међутим, и ово старије стање је добро сачувано, при чему је предакцентски квантитет и данас остао стабилан: *брџдџви, дџђџмо, нџжџљџак, поудџвџле се, разговџрдџт, џутџдџт, стрџчџџви, рџчџма, жџмџрџм, пџсџње, рџкџдџм, сврџби, двџдџс косџчџа, скџбџџе, џутџџе* итд. Тек се у мањем броју примера може забележити редуковање или пак губљење предакцентске дужине, на пример, *пушџдџли*,

академија на науките и уметностите, Скопје 1980, стр. 173-182.

¹³ И овде се могу забележити изузеци са дугоузлазним акцентом на последњем слогу, али само код облика код којих је претходно дошло до обличког скраћења, на пример *обџц се* (уп. и *од м. оџде*).

ратнѐ (комп.), пацѐв, по странѐ (али уп. и смѣјѐм се, јѐду, свѣњскѐ мѐсо). Ипак, непреврелост овог процеса условила је постојање низа акценатских дублета типа свѣмѐ / свѣма, људѐма / људима, од зубѐ / од зуба, по сѣнѐ / по сѣни, имѐђѐ, имѐђа итд. , при чему се могу забележити понекада чак и прелазни типови који у појединим случајевима остављају утисак о постојању два акцента код једне речи, или пак каквог постацентског квантитета. Мрчки говор, наравно, познаје и метатаквичко преношење акцената на кратки претходни слог (нпр. дѣца, вѣда, домѐћин, комшиљук итд.). Опсег неуједначености, тј. постојања дублетних форми на овом плану је, чини се, знатно мањи.

3. Мрчки говор познаје преношење акцената на проклитику. Број забележених примера није занемарљив: љ_руку, љ_ноге, љ_старос, љ_пролећ, љ_главу, љ_прси, ђђ_смеј, ђђ_смеја, ђђ_глади, нѐ_зло, нѐ_дно, нѐ_ум, нѐ_ноге, зѐ_главу, зѐ_руке, зѐ_очи, зѐ_нешто, пђ_дну, љѐ_реч, нѐ_могу, вишѐ_мене, вишѐ_тебе, окђ_мене, прекђ_мега¹⁴

4. Акценатски систем мрчког говора показује, међутим, и низ специфичности које се јављају како на плану саме природе акцената, тако на плану њихове дистрибуције. Тако се, на пример, у овом говору може забележити и један нетипичан дуги узлазни акценат који се, ма колико понекад садржавао и експресивну компоненту, не може свести искључиво на какву експресивну модификацију некога од акцената. На акустичком плану овај акут се карактерише углавном равном, а понекад чак, чини се, и силазном интонацијом, која у другом делу нагло добија узлазни карактер, да би се затим нагло и прекинула.¹⁵ На дистрибутивном плану овај акценат такође указује на извесну правилност. За разлику од једносложних речи код којих се овај акценат ретко јавља,¹⁶ код вишесложних речи он је

¹⁴ Појава преношења акцената на проклитику није карактеристика косовско—ресавских говора. Ипак, спорадично она се може забележити у низу говора (в. нпр. М. С. Вукићевић, *О говору околине Куршумлије*, стр. 397; Душан Јовић, *Трстенички говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XVII, Београд 1968, стр. 34; Ј. Арсовић, *Главне фонетске особине говора Блага и околине*, стр. 57).

¹⁵ На постојање сличног акцента у делу косовско—ресавских говора (углавном трстенички крај, Жупа и Копаник) већ је одавно указано у дијалектолошкој литератури. Основно питање које се намеће у вези са овим је да ли се овај акценат може довести у везу са метатоничким акутом. Његова физиолошка и дистрибутивна својства углавном иду у прилог томе, иако низ момената остављају одређена питања отвореним (з. о томе подробније код: Asim Peco, *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Београд 1971, стр. 143-146).

¹⁶ Забележено је тек неколико примера као смѐ, знѐм, мѐж, снѐв, дѐр, у којима се и иначе чешће јавља дугосилазни акценат. У трстеничком говору овај акценат није забележен на једносложним речима (Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 27, 28). Међутим,

далеко присутнији при чему се готово редовно јавља на оном слогу који у говорима са непренесеном акцентуацијом има дугосилазни акценат. У граматичким категоријама овај акценат најчешће се јавља:

а) у презенту: *радим, ради, раде, уради, заруди, причам, прича, причу, попрочам, пишеш, пише, питај, пита, питајма, питајму, ричеш, риче, брањим, брањих, купиш, купе, мутим, млатим, избучим, платим, шивам, нећеш, самљива се, нема, буче, мауче, запали, наљути, мбра, врати, освјети се, смјта, помјга, значи, спава, жуљи, плаћа, мјси, мјсимо, појјри, риче, отидну, помјшу, шјту, ручу, смјре се, грјшу, скићу, задјве, краће, одђу, дешјва се* итд.

б) код именица, најчешће збирних: *лисје, плање, русје, (:рус), класје, корјење, камење, трње, грање, орање, ћерка, сјно, задруга, градјшке, недељкем, ждрјебе, петлић, чукар, глву (акуз.), зјца (ген.)*.

в) код придевских и прилошких речи: *врјдан, глдна, мјло, стјри, лјно, брзо, нагрђено, четврта, четвртем, пјти, дешта, јунјчки, крадом.*¹⁷

Ипак, обим фреквенције овога акцента није лако утврдити. Док је у појединим речима он чест и уобичајен, у другим се ређе јавља уступајући своје место најчешће дугосилазном акценту. Отуда и дублети типа: *четвртем / четвртем, дешер / дешер, пјва / пјва* итд., што је, опет, у одређеној мери условљено и различитим идиолектима информатора. Међутим, факултативна дистрибуција овог акута битна је његова карактеристика.¹⁸

у радовима о жупском и бруском говору већ се одавно указује на постојање једног дугосилазног акцента у нетипичним позицијама, па и у једносложним речима (Р. Алексић, С. Вукомановић, *Основне особине александровачког и брусског говора*, *Анали Филолошког факултета*, књ. 6, Београд 1966, стр. 292, 293; А. Пецо, Б. Милановић, *Особине левачког говора*, *Анали Филолошког факултета*, књ. 2, Београд стр. 187–203; -и др.). У куршумлијском крају, иако у мањем обиму, такође је на једносложним речима уочен дуг акценат који се "по вредности идентификује са (') акцентом" (М. С. Вукићевић, *О говору околине Куршумлије*, стр. 397).

¹⁷ Ипак, могу се забележити примери у којима се овај акценат не везује за оне слогевоје који у косовско-ресавским говорима имају обично дугосилазни акценат, на пример: *пјва, пјваш, нјсам, дешер, зрица, дивљи, смјшно, лјдно, змјја, ракјја*. То, међутим, не значи да се у мрчком говору на овим слоговима не може јавити дугосилазни акценат (уп, *пјва*, императ. *запјва, дешер*; у *Речнику косовско-метохиског дијалекта и дешер, дивљ*, као и *нјсам, нјси...*, стр. XIV).

¹⁸ Занимљиво је да се код старијих испитаника чува језичко осећање о посебности овог акцента. Тако, на пример, на питање који облик боље изговарам "право по српски" (како мештани обично кажу за говор овога краја) — *причам* или *причам*, један испитаник је одговорио да је то "јсто, али је готђво лјпше *причам*, јер је *причам* више јзбрзна

5. На другој страни, може се уочити да се сличне дистрибуционе особености могу у знатном броју примера констатовати и за дугоузлазни акценат. Поред његовог фигурирања у оквиру преношења силазних акцената на претходни дуги слог (в. напред), дугоузлазни акценат се, као и поменути акут, у бројним примерима везује управо за онај слог који у говорима са непренесном акцентуацијом углавном има дугосилазни акценат. Иако је појава међусобног замењивања ова два акцента (дугосилазног и дугоузлазног) на косовско—ресавском терену позната,¹⁹ учесталост и оваква дистрибуција дугоузлазног акцента указују на његову везу са поменутиим акутом. На то упућују пре свега неке заједничке дистрибутивне карактеристике ових акцената. Као и поменути акут, дугоузлазни акценат се ретко јавља у једносложним речима,²⁰ док се у вишесложним речима најчешће јавља:

а) у презенту: *напрѣчам, пѣвам, пѣва, журим, рѣди, рѣни, брѣни, мѣси, замѣси, погрѣши, разблѣжи, прѣма, полѣга, заповѣда, смѣта, врѣжа, нѣће, помѣгу, нѣму.*

б) код именица, најчешће збирних: *грѣзје, прѣђе, лѣшје, орање, камѣње, трње, корѣње, волѣње, бурма, прѣсе, црѣва, сѣно, мѣре, Радѣјку* (акуз).

в) код придевских речи: *мѣло, мѣле, стѣри, дебѣли* (множ.), *девети, девѣте.*²¹

Овакав међусобни однос ова два акута, који се у знатној мери заснива на њиховим варијантним обележјима, условио је постојање низа паралелних облика типа *рѣди / рѣди, корѣње / корѣње, стѣри / стѣри*, а полазећи од ширег прозодијског плана и паралелизма типа *рѣди // рѣди / рѣди*.

Очито је да акцентуација овога говора заслужује више пажње, како на плану исцрпнијег описивања прозодијског система, тако на плану одређених теоријских приступа са ширег дијалектолошког и историјског аспекта.²² Циљ овога прилога, ма колико он повремено наметао и одређене

рѣч.”

¹⁹ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад, 1985, стр. 102.

²⁰ Забележена су свега два примера, *знам* и *сок*, при чему се не може негирати ни њихова експресивна компонента.

²¹ У појединим примерима овај акценат се среће и на оним слоговима на којима би се могао очекивати кратки акценат: *вѣнча се, јѣрган, лѣнац, нѣвен, сѣрђе, тѣван, тѣмељ, јѣду* (и *јѣду*) —где се препознају и примери са акцентом кановачког типа. То не значи да се у овом говору као факултативан не може у тим примерима јавити управо дугосилазни акценат. Тако је, на пример забележен и облик *тѣван, тѣмељ*, а у *Речнику косовско-метохишког дијалекта* Гл. Елезовића и *вѣнчат, вѣнчам, јѣрган*.

²² Већ ове карактеристике, на пример појава специфичног акута, указују, чини се,

теоријске поставке и решења, ограничио се за ову прилику на представљање на јосновнијих карактеристика овога говора.

II. ФОНЕТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

A. Вокали

Мрчки говор познаје петочлани вокалски систем (а, е, и, о, у + р) при чему фонетска вредност ових вокала најчешће не представља значајна одступања од стандардне вредности српскохрватског вокализма.

1. У низу примера, а у знатној мери у зависности од идиолекатских подтипова, могу се, ипак, забележити специфичне вокалске вредности :

а) отвореност вокала е и о: *девојка, желјудац (и жалјудац), четвртка, пашендзи, задреш, календар, мјесо, мјеси, жњско; брјави, даровдо, забр-рдио, појџо, родитељи.*

б) затвореност вокала е и о: *неће, побјгла, ктџо, довџо, разболџо, његдво, пешикр, ципиле (и ципиле); довучџе, крошшка, кот кућте, ин-терсовало, слдбодно.*

в) помереност артикулације вокала а ка предњој позицији : *брјдло, тџлаци, дандс, ваља, скидаш, жалјудац, џтац.*

г) отвореност вокала и: *биљу, крзнарџма, узнемирџву.*

д) квантитативна редукција вокала у зависности од позиције у речи, посебно иза сонанта р: *гр^аница, тџр^али, утџр^али, помџр^ена, пр^емџто, пр^есрџтне, пр^едџш, пр^одџм, — али и запад^лчи, скин^ула, здв^емо, гдд^чна, сдд^{ек}.*

2. У мрчком говору се у појединим речима налазе вокали који се у тим облицима обично не јављају у стандардном језику:

а) вокал а уместо о, е: *џрманика, аперџсана, матџка, стамџк, тајџга; жалјудац, калџм, калџмљено (нгрч. κάλαμος).*

б) вокал о уместо а, е, у: *долџко, ложџца, остџл; мџро; омџо се.*

в) вокал и уместо е, а: *цџпиле, цџмпир, шићџр, цџмџнт, малџчко (и малџчко, малџчко); вашир.*

г) вокал у уместо о: *дџктур, рџба.*

на укштеност и непревредност одређених прозодијских процеса. Могу се при том на овом плану отворити и друга питања, на пример питање фонетских варијаната краткосилазног акцента, које се код појединих информатора могу забележити, питање редуковања дугих акцената итд.

д) вокал *e* уместо *o*, *a*, *u*: *евѣ*, *енѣ*, *етѣ*; *ћутѣла*, *кљѣѣла*; *нѣсам*, *прѣближно*, *додѣјо*, *кретѣјкује*, *рѣзик*, *комѣсија* (в. т. б).

3. Вокали у непосредном додиру често се контрахују или елидирају. (Вокал који је под акцентом или преакцентском дужином не подлеже овој промени.) На овом плану посебно се издвајају неколика типа:

а) облици са непосредном контракцијом: *Кѣпаник*, *пѣсо*, *зѣва*, *кѣво*, *покисо*, *дрѣжо*, *лѣго*, *трѣбо*, *кѣ* (< као), *пѣпо*, *вѣсо*, *јѣо*, *вѣдо*, *јѣно*, *сѣгно се* (али : *сѣдимнѣсо*, *наѣљѣо се*, *знаѣђѣу* и сл.); — или пак са квантитативном редукцијом: *зајѣѣо*, *чѣвѣо*, *пѣпѣо*.

б) облици код којих се контракција вокала јавља након губљења консонаната у интервокалној позицији (најчешће у 3. л. множ. презента): *бѣгу*, *јѣму*, *нѣму*, *гѣду*, *нѣзѣну*, *не вѣљу*, *јѣру се*, *помѣљу се*, *мѣру*, *кѣпу*, *плѣву*, *чѣку*, *шѣту*, (али *рачунѣу*, *бријѣу се*, *причѣући* и сл.), као и *ранѣ*, *ратнѣ*, *старѣ* (в. т. бб).

в) облици код којих губљење вокала наступа у сандхију као тзв. елизива вокала: *д—јѣде*, *д—убѣде*, *д—изѣ*, *д—урѣди*, *д—јѣзѣнеш*, *да с—учѣм*, *ја с—о тѣм не разѣумем*, *ки гѣђ* (< као и год) *н—умѣм* (али и уз честу квантитативну редукцију првог вокала, на пример: *дѣ искѣдѣши*, *дѣ јѣзѣмо*, *нѣ умѣм* и сл.).

4. У бројним примерима вокали се губе и ван дифтоншких позиција, карактеришући тиме како одређене категорије речи тако и појединачне облике. При том су обухваћене различите позиције у речима:

а) иницијална позиција: *тѣрѣник*, *нѣкѣција*, *нѣко*, *ко нѣћеш* (= ако нећеш).

б) медијална позиција: *понѣсте*, *манѣте*, *остѣнте*, *гѣдна* (и *гѣдѣна*), *слѣзила*.

в) финална позиција: *овѣм*, *онѣм*, *свѣд*, *овѣд*, *не мѣж*, *обѣу се*, *нѣк ѣде*.

5. Поред тога што се губи у познатим облицима и парадигмама, вокал *a* је постојан у свим облицима именице *сан*: *од мѣга сѣна*, *ружѣни сѣновѣ*; у предлозима када то налажу фонетске околности: *јѣшо преѣда тѣбом*, *прѣшо кроѣа сѣло*, *јѣде уѣа стѣрога ѣцѣ*; у појединим префиксима: *трѣба да изѣткамо*, *ѣтѣо сѣмрт да учѣни сѣбе* (у лексикализованом облику) итд.

6. Једна од најзначајнијих карактеристика вокалског система мрчког

говора је његов доследан екавизам.²³ У једном броју случајева може се говорити и о екавизму у ширем смислу који се бележи у облицима код којих се стари глас јат није јављао (нпр. хиперекавизми, па и аналошко успостављање неких наставака). Све то одражава се на богату заступљеност екавизама у различитим граматичким категоријама:

а) у одричним облицима презента глагола бити: *нѣсам, нѣси* (али *није*), *нѣсмо, нѣсте, нѣсу*.

б) у компаративу придева и прилога: *згоднѣје, крупнѣје, веселѣје, паметнѣје, равнѣје, разумнѣје, старѣје, старѣј, најважнѣје, сигурнѣје, чистѣј, чистѣе, топлѣје / топлѣје, ратнѣје / ратнѣје / ратнѣ (и ратније), ранѣ (и раније / равије)*.

в) у дативу и локативу личних заменица првог и другог лица једнине, као и у дативу и локативу једнине женског рода заменичко-придевске парадигме: *дај мѣне, нѣма мѣне ништа, нѣма тѣбе пдмоћ, тѣбе обећали тѣ, ћути на мѣне, седи на тѣбе; рѣко мде жѣнѣ, зна о мде мајке, било у тѣдје куће, био у ове ливаде*.

г) у дативу и локативу једнине именица женскога рода а-парадигме: *мде мајке прича, одно мде ћерке, дао ћерке, ће прода државѣ, баје глѣве, оде ка куће; живи у Луковске Бање, био га по гузице, прѣзор на сѣбе, прича о куће, пѣсу по ливаде, гѣзи по воде, пѣсу по кише*.

д) у дативу, инструменталу и локативу једнине мушког и средњег рода заменичко-придевске парадигме: *рѣкли онѣм човеку, какем дѣбрѣм идиш, иди гдрњем путѣм, с онѣм човеком, с тѣм лѣбом, с једнем кварнем зубѣм, прича о некем човеку, на лѣпем мѣсту био*.

ђ) у генитиву, дативу, инструменталу и локативу множине свих родова заменичко-придевске парадигме: *има старѣје људи, из ове сѣла, преко његдѣ рука, свакојакѣ травѣ се јѣло, од јаке људи, две годѣна, до његдѣ колени; тѣшко стѣрема, свѣма дѣвѣли, овѣма чѣрема, мѣлѣма децѣма, ка тѣма људѣма; ишли овѣма висѣкема планинема, прича са свѣма, с млѣдема, с њѣнема људѣма; у тѣма рѣчима, у ове прѣе рѣтова, по онѣ брѣдија, по овѣма висѣкема шѣмема*.

е) у основама речи различитих граматичких категорија: *гнѣздо, секѣра; додејала ми; ослабѣла, остарѣла* (али и *остѣрет, остѣрем, ... остѣру*), *чинѣо, учинѣла, ништѣла* (али и *ништѣт, врѣштѣт, цѣвѣзѣт*), *плѣвѣли, убѣлѣо, затмѣнѣло, засѣврѣо, ћутѣла, поћубрѣш, обрѣтѣше; дѣ му је, дѣ си; дѣсем тѣга* - ИТД.

²³ Код једног информатора забележио сам јекавизам у изразу *рђа дѣјесна*. Код истог информатора забележио сам пример *ћѣла сам да дођѣм*. Облик *ћѣла* (*ћѣо, ћѣли* и сл.) везује се у појединим радовима за јекавски рефлекс јата (уп. нпр. код: А. Пецо, Б. Милановић, *Ресавски говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XVII, Београд 1968, стр. 264.

ж) у префиксу *пре-*: *не мде да прегрѣшим, стално премашје*, — аналошки и: *дма превичем, браћа су преблжши, дн га прѣмѣтйо*.

з) у страним речима, као хиперекавизми: *комѣсија, рѣзик; кретйкује*.

Б. Консонанти

1. Консонантизам мрчкога говора у највећем броју особина одговара косовско-ресавској дијалектолошкој бази, а с тим добрим делом и стандардном српскохрватском консонантизму. Ипак, у односу на консонантски систем стандардног језика мрчки говор познаје низ особености.

1.1. Глас *x* не јавља се у консонантском систему мрчкога говора. У низу примера овај глас се потпуно губи:

а) у иницијалној позицији: *ајдџици, дрманика, ѣктар, ѣлда, ѣљада, ладан, ладно, лад, од, дћкеш, дца, рѣне*.

б) у медијалној позицији, посебно интервокалној: *грѣови, грѣта, бѣу, доддили, доддит, мде, мѣови, меуна, Мијјло, Миољ дан, надде се, њјово, страдба, стрѣа, пѣоде, љѣјао*, — али и пред консонантом *в*: *повѣтамо, љвати, свѣћа*.

в) у финалној позицији: *вйдо, вр, повр, грѣ, идѣ, изгорѣ се, мѣ, од мѣе крѣва, њй вйдо, нѣдѣ се, попй, погйбо, јѣ ктѣ, стрѣ, трѣбу, дма*.

1.2. У низу примера уместо гласа *x* јављају се његови супституенти. Притом је, чини се, најзаступљенији супституент *к* који се може јавити у свим позицијама:

а) у иницијалној: *кајдџици* (уп. и *ајдџици*), *крѣна* (уп. и *рѣне*), *кѣклаш, ктѣли, јѣ ктѣ*.

б) у медијалној позицији, посебно пред консонантом: *зактѣва, прикѣти, прикѣтио, укѣтише, сакрѣѣен*, — али и у интервокалној позицији: *Метѣкија, мѣковина*.

в) у финалној позицији: *вѣздук, плѣк*.

1.3. Глас *в* може се јавити као супституент у следећим позицијама:

а) у медијалној, интервокалној позицији: *дѣвѣн, пѣват, бѣва, стравоѣо*, — али и као редуковани билабијални глас: *бѣѣа, кѣѣа, љѣо*.²⁴

б) у финалној позицији: *глѣѣ, сѣѣ, пастѣѣ*.

²⁴ Стара консонантска секвенца *xв* реализује се у иницијалној позицији као *в*: *вѣла Бѣѣу, вѣли се, вѣта га*, —а ређе и *ѣ*: *ѣѣла му*.

Ипак, глас *в* јавља се и као супституент гласа *ф* у бројним примерима: *вдша, вјда, кдса, кдса, јвтин, јвтика, сдџа* иако се *ф* у појединим примерима факултативно чува, на пример *кафа, кдфа, шџтелија, фамлија, јџтин*.

4. Поред африката *ћ* и *ђ* са артикулацијом стандарднојезичког типа, у мрчком говору се у мањем обиму, као факултативне (чак код истог информатора) могу уочити и њихове варијанте. Међу њима доминирају африкате *ћ* и *ђ* са ослабљеном фрикацијом, као и уназад помереном артикулацијом: *ћкути, у куће, свдћа, мдћи, поврђени, издће, ддће, заобдће*.

5. Глас *л* на крају слога или речи давао је у овом говору вокал *о* (на пример *пдо, стдо, бедче / бевче, рдоник, сдоце* итд.). Ипак, у појединим примерима глас *л* се чува на крају слога или речи, што, између осталог карактерише и стране речи: *белце, долски, од колца, селски, селце, стелна, стлна лампа, молба* (и *мдлба*); *амрел, генерал, астл*. Отуда и појава паралелних облика типа *бедче / бевче // белце, сдоце / селце* и сл., при чему се, наравно, стране речи не укључују у паралелизам овога типа.

У падешким парадигмама именица овога типа уочљива је тежња за парадигматским уопштавањем облика са вокалом *о* (< *л*): *онде је јџдан зџсџок, имаш рџзне рџководиоца* (= "разних рџководилаца") и сл.

6. Мрчки говор познаје африкату *з*. Она се најчешће јавља:

а) у иницијалној позицији, пред вокалом или сонантом *в*: *сџд, сџдови, сџдџна, сџбу, свџска, свџрка, свџзде, свџзџица, свџни*.

б) у медијалној позицији: *обзџвка, пџнсџја*.

7. У мрчком говору се у појединим речима налазе консонанти који се у тим облицима обично не јављају у стандардном језику:

а) консонант *њ* уместо *н*: *брџшњо, грџња, гњџздо, мџшња, срџња, чуњак, рачуњ, мрџиња, питомџња, дџвџаши* (=давџашњи), *зџлџдџња, срџтџња*.

б) консонант *ђ* уместо *д*: *што гџђ* (и *што гџђ*), *оскуђџвају, отџиђе, јџђи, јџђите, рџђ, дџрађа, говџђина, рџковеђ*.

в) консонант *ћ* уместо: *свдћа, пушћа, кршћџње* (в. В. 8а).

г) консонант *т* уместо *д*: *кџмат* (нгрч. *комџати*), *отџше*.

д) консонант *џ* уместо *ж* или *ђ*: *џандџр, Маџџр*, (тур. *Масџр*).²⁷

²⁷ Уп. и љ м. л.: *ужџџџо се, уужџџм се*; д м. т: *пџпџрад*; с м. з: *маџџсе* (< тур. *маџџас*); ж м. ч: *врџџа*; н м. м: *пџт санџџина*; љ м. о: *миџџа* итд.

В. Консонантске групе

На плану консонантских група мрчки говор се одликује следећим особеностима:

1. Консонантска група састављена од фрикативног и експлозивног консонанта у финалној позицији се разлаже губљењем експлозивне компоненте:

а) група *ст* > *с*: *бѣлес* (али и *бѣлесан*), *брѣс*, *гѣс*, *жѣлос*, *зѣповес*, *кѣс*, *кѣрис*, *крѣс*, *мѣс*, *мѣс*, *плѣс*, *пѣс*, *пѣс*, *рѣс* (али и *рѣс^т*), *стѣрос*, *црвенѣкас*, *шѣс*, *петндѣс*, *чѣс*, *чѣс*, *бѣлас* (однос *пѣс*: *пѣсти*, *шѣс*: *шѣсти* дао је и *кѣс*: *кѣстови*).

б) група *зд* > *з*: *гѣдз*, *гѣдз*.

в) група *шт* > *ш*: *приш*, *прѣгрош*, *вѣш*.

2. У додиру са експлозивним консонантима фрикативи се често африкатују:

а) група *пс* > *пц*: *лѣпца*, *лѣпцала*, *пѣц*, *пѣц*, *пѣцовѣли*, *пѣцѣју* (и *цѣвѣли*, *цѣцѣју*).

б) група *пш* > *пч*: *пченѣца* (и *пченѣца*), *дпчина*²⁸

в) група *бз* > *бс*: *обзѣва*.

г) група *шк* > *чк*: *чкѣди*, *чкѣла*.

д) група *шп* > *чп*: *чпѣрет*.

ђ) група *жб* > *цб*: *вѣцба*, *извѣцбо*.

е) група *ск*, *ст* > *цк*, *цт*: *старѣнѣцки* (и *старѣнѣчки*), *оцѣтѣва* (и *остѣва*), *пѣчѣтѣвим*.

3. Консонантска група састављена од експлозивних консонаната обично се упрошћава губљењем првог консонантског елемента:

а) група *пт* > *пт*: *тѣца*, *тѣчин*, *летѣрак*, (али и *Шпѣтѣри*, *Шпѣтѣри*).

б) група *гд* > *д*: *Дѣ си?* *Дѣ њеш?* *свѣде* (у сандѣију: *Бѣле тѣ не' да радѣм*).

в) група *бд* > *д*: *снадѣва*, *снадѣнем га*.

г) група *тк* > *к*: *канѣце*.

д) група *кт* > *т*: *тѣо* (и *кѣтѣо*, *кѣтѣ*).

²⁸ Забележен је и облик *дѣштѣна*.

4. Консонант *в* губи се у оквиру различитих консонантских група:

а) група *ств* > *стѣ*, најчешће у изведеницама: *богѣсто* (и *богѣство*), *братѣмсто*, *дрѣсто*, *кѣмсто*, *рѣсто*, *сведоѣанство*, *срдѣсто*, *убѣсто*, *учѣствоао*.

б) група *вѣ* > *фѣ*: *опрѣлам*, *опрѣљен*, *остѣљен*, *остѣламо*, *устѣла се*, *распрѣлао*.

в) у појединачним примерима: *урѣдио се*, *ѣде* (=овде).

5. Иако се консонантска група *шч* у низу примера чува на морфемском споју (нпр. *гѣшче*, *крѣшчица*), у појединим примерима она се, као и група *сѣ*, упрошћава:

а) група *шч* > *ѣч* у глаголским изведеницама: *ичупѣо*, *рачатѣлио*, *рачѣлио*.

б) група *шч* > *кч* у изведеници *кокѣица*.²⁹

в) група *сѣ* > *ѣѣ* у глаголским изведеницама: *иѣѣдит*, *иѣѣпат*, *иѣѣѣт* (али и *диѣѣпѣина*).

6. Консонант *н* јавља се као супституент консонанта *м* у низу консонантских група:

а) група *мт* > *нт*: *пѣнтим*, *запѣнти*, *упѣнтила*.

б) група *зм* > *зн*: *ѣзни*, *ѣните*, *ѣнеш*.

в) група *мш* > *нш*: *кѣншѣје* (уп. тур. *konşu* / *konşu*).

7. У оквиру оваквих процеса, као супституенти, јављају се и други гласови. То показују и следеће консонантске групе:

а) група *мн* > *мл*: *млѣго*, *млѣзи*, *млѣйна*.

б) група *мн* > *вн*: *гѣвно*, *тавѣйна* (али *сѣмне*, *самѣѣва се*).

в) група *дл*, *дн*, *бл* > *гл*, *гн*, *гл*: *глѣто*, *гнѣвно*, *отуда* и *проглѣми*.

г) група *мѣ*, *вѣ* > *мѣ*, *вѣ*: *сѣмѣам*, *зарѣѣљен*.

²⁹ Консонантска група *кч* (< *шч*) на морфемском споју карактерише пре свега говоре око Западне Мораве, али се ова језичка црта може спорадично забележити како северније тако и јужније од ове зоне (в. код: Првослав Радић, *О консонантској групи шч на морфемском споју у српскохрватским и македонским говорима*, Македонски јазик, год. XXXVI-XXXVII, Скопје 1986, стр. 313-330). Као нестабилна, али ван морфемског споја, група *шч* се јавља и у речи *бѣјча* (тур. *bağçe*). Као факултативан јавља се, међутим, и облик *бѣшта*.

9. У једном броју примера јавља се метатеза консонаната: *гдрван*, *Крушумлија*, (и *Куршумлија*), *снџпутно* (и *нџспутно*), као и *ндмастир*, *самне*, *самџва се* (и *самџва се*).³³

III. МОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

A. Именице

1. Код именица мушког и средњег рода у инструменталу јединине уопштен је наставак *-ем*:

а) код именица мушког рода: *била с дџверем*, *зџдли пџзџвем*, *рџди будџкем*, *дџде послџм*, *дџбар сас комшилџкем*, *онџм трџгем*, *дџдила сас човџкем*, *вџзем њемо*, *мрџда рџпџм*, *био с јџжџм*, *гџђа га с лџбем*, *прџшо сокџкџм*, *са шлџмџм*, *са пџпџлем*, *било под жџрџм*, *тџ морџло бџрџтем*, *са сџнем био*, *с овџм прџтем*, *плџгем џре*, *с тџм приџтем*, *сас мџрем*, *са овџм зџјтџнем*, *покрџо папрџдем*, *с Мџркем*, *са Зџбранем*.

б) код именица средњег рода: *гџђа дрџветем*, *с овџм јџјџтем*, *сас мџдем детџтем* *ишла*, *имџо прџблџма с џменем*, *јџ кашџичџтем*, *овџца с јџгџетем*, *с телџтем*, *ђџпови са злџтем*, *јџдино сврџлџм*, *рџди тестерџтем*.

2. Код именица женског рода а-парадигме јавља се наставак *-е*:

а) у дативу јединине: *дџвџо мџјке*, *рџко женџ*, *свџ његџве фамџлије*, *дарџвџо девџјке*, *пџсџо свастџјке*, *одрџко сестрџ*.

б) у локативу јединине: *ишо по ливџде*, *по шарџне крџдре се џгру*, *пџсу по каљџве њџве*, *добџло џме на водџице*, *тџшко му у вџжџњџ*, *џде по шџуме*, *било у продџвџнице*, *лежџо у бџлџице*, *џде по дџске*, *било у црџпџље*, *ђутџ на гомџле*, *џдари ме по ногџ*, *било ми у тџшне*, *по њџне вџље било*.

3. Локатив множине облички је изједначен са генитивом множине:

а) код именица мушкога рода: *приџчџмо о дџпџнака*, *џмам на вџлова плџче*, *приџчџм о кџња*, *пџсу по брџгова*, *мџс⁴им о бџлесне зџба*, *говџдри о нџкџта*, *знџ о кџменџва*.

вџвџје / вџвџје / вџвџје. Занимљиво је да је слична ситуација забележена у говору Галипољских Срба (в. код: Павле Ивић, *О говору Галипољских Срба*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XII, Београд 1957, стр. 123).

³³ Један број речи скраћен је за слог, обично унутрашњи: *јџте* м. *јџдите*, *сџте* м. *сџдите*, *нађу* м. *нађи џу*, *нџм* м. *немам*, *гџџ* м. *гледај*, *зџјно* м. *заједно*, *мџш* м. *можеш*, *но* м. *него*, —као и у страним речима: *ловџр* м. *револвер*, *клџнџт* м. *klarinet*, *интерџсно* м. *интерџсантно*. Уп. и супротну појаву у речи *салабрџт* (о томе в. тумачење у речнику Гл. Елезовића).

б) код именица женскога рода: *пѧсу по њива и падѧнѧ, ѡгеру се по крѧра, бѧло у таѧѧра, бѧло свѧшта по клѧпѧ, мѧрам ѡ-ѧем у ѡѧрапа, стрѧпсали по рѧкѧ, свѧ бѧе по нѧга, забѧлѧло у сѧса, разговѧрамо о пѧннина* (уп. и т. 4в).

в) код именица средњегга рода: *ошѧно га по ребѧра, пѧсли по брѧда, приѧча о гѧведи* (уп. и т. 5в).

Ипак, у ограниченѧом обиму у функцији локатива у употреби су и наставци *-има* (за мушки и средњи род): *по зубѧма, о кѧњѧма, о кѧменима*, — и *-ама / -ема* (за женски род): *у рукѧма, у флѧшема*.

4. У множини именица женскога рода јавља се наставак *-ема*:

а) у дативу: *ѡѧј гѧскема, бѧѧам мѧема кокѡшкема, ѡѧо овѧма ѡѧрема, бѧѧѧо крѧвема* (уп. и *свѧмѧ брѧѧема*).

б) у инструменталу: *ѧе побѧре грабуѧема, прѧтрѧсѧ вѧлема, вѧѧѧо сѧс ѧѧиѧема, ѧди ѧѧвема, све ливѧдема ѧдеш, ѧшли висѡкема планѧнема*.

в) у локативу: *свѧ тѡ бѧло у флѧшема, рѧде по смѧнема, знѧ о тѧм фамѧлиѧема, говѧри о сѧнкема, по висѡкема шѧѧема бѧли*.

Оваква продуктивност наставак *-ема* одразила се на ѧегово задирање у парадигме именица других родова (уп. *овѧма кѧменема*).

У дативу и инструменталу јавља се и наставак *-ама* (*ѡѧо тѧм женѧма, дрѧѧѧо се рукѧма*),³⁴ док се у локативу поред ових наставака често јавља и генитивни наставак (в. т. 3б).

5. Код једног броја именица у генитиву множине јавља се наставак *-и*:

а) код именица мушкога рода: *бѧло стѡ брѧви, пѧ-шес рѧди ѡрѧѧ, мѧѡго мѧсеѧи, по трѧѧес гѡсти ѡѡѧу, пѧѧо мрѧви, ѡѧсет нѡкти, колѧко сѧти*.

³⁴ Облици датива и инструментала (делом и локатива) множине а-парадигме са наставком *-ема* потврђени су у Ресави, Левчу и долини Расине (в. код: А. Пеѧо, Б. Милановиѧ, *Ресавски говор*, стр. 328, 329 —тамо и податак о Расини; Раѡѡе Симиѧ, *Левачки говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XIX, Београд 1972, стр. 293). У појединим пунктовима на Косову и Метохији такође је у новије време потврђен овај наставак (в. код: Слободан Реметиѧ, *Датив — инструментал (—локатив) множинѧ именица а—основе са наставком -ема у говорима косовско-ресавског дијалекта*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XXIV / 1, Нови Сад 1981, стр. 165—169). У свим овим говорима наставак *-ема* углавном није носилац акцента, при чему је сачуван однос типа *женѧма* : *крѧвема*, што констатују и истраживачи. Појава наставак *-ема* оправдано се, чини се, објашњава утиѧајем заменичко-придевске парадигме (в. : Р. Симиѧ, *Левачки говор*, стр. 293; С. Реметиѧ, *Датив — инструментал (—локатив) множинѧ именица а—основе...*, стр. 168).

б) код именица женскога рода: *седамдесет пѣлени, смрзѝ се до кѝсти, од онѝ стѣни скдчи.*

в) код именица средњегга рода: *нѝшо те код гдѣведи, ѝста без гдѣведи, штѝ ѝма сѣни, пѣ—шес јѝји, од онѝ јѝји, свѝ до кдлени, од колѣни, до ове врати, пѝно усти, нѝжѝм па до усти.*³⁵

Везаност овог наставка за генитив условила је и његово делимично проширење у локативу множине: *трчѝ по сѣни, милѣла на кдлени да Бѝг_да, прича о гдѣведи* (в. т. 3).

6. Именице средњегга рода збирну множину граде наставком *-ићи*:

а) у категорији бића: *гурѝћи, зѝчићи, јарѝћи, керѝћи, пилѝћи, прасѝћи.*

б) у категорији предмета: *бурѝћи, грнѝћи, деблѝћи, ћѝбѝћи.*

У овој функцији, у категорији бића, може се забележити и наставак — *ци*: *јдгаци, тѣлаци*. Наставак *-ад*, осим у лексикализованом облику *чѝлад*, није потврђен.

7. Именице средњегга рода у својој парадигми обично проширују основу наставком *-ет*: *ѝба окѣта, трн у дкету, до колѣнѣта, по колѣнѣту, три говедѣта, од говедѣта, код вѝмета.*

8. Именице женскога рода са консонантском групом у финалној основиноској позицији теже да у генитиву (и локативу) множине разложе ову консонантску групу уметањем вокала *а*: *пѝно гѝсала, бѝло на јдсала, по сѣлске бѝјача, дѣдес колѣвака, преко ове бѝкава, замѝсили у нѝћава, ћѝти у нѝћ^ава, пѝно сѝкаѝа, дваестѝну тѝмака, крѝна у конзѝрава, млдѝо лѝусака, свѝ је тѝ од кондпаља.*

Ипак, могу се забележити примери чувања консонантске групе у парадигми, као на пример: *ѝма дѣдес колѣке, замѝсили у нѝћа.*

9. Консонантске алтернације које карактеришу један број именица мушкога рода у номинативу множине аналошки су успостављене и у акузативу множине ових именица:

а) алтернација *кц*: *вѝдо ајдѝце, чѝвао бѝрјѝце, знѝо војнѝце, дрѝжо грудѝаце, вѝдим ћѝце, вѝли свѝњске језѝце, ѝму нѝдѝмѝце, дѝће лѝшнѝце, ѝма свѝдѝце, крѝне шлѝивѝце, јѝрѝо чѝтнѝце, бѝо Турѝце.*

б) алтернација *г / з*: *вѝлим бубрѝзе.*

³⁵ Наставак *-и* у генитиву множине позна је низ косовско—ресавских говора, а између осталог и говор куршумлијског краја (в. : А. Пецо, Б. Мишановић, *Ресавски говор*, стр. 327; Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 82; Р. Симић, *Левачки говор*, стр. 230, 241; М. Грковић, *Неке особине говора села Лукова*, стр. 126; М. С. Вукићевић, *О говору околине Куршумлије*, стр. 400).

в) алтернација (*x*)/ *c*: *знао неке Владе, љо орае* (али и: *од ораса*).

Широка заступљеност алтернација овога типа показује тенденцију за њиховим даљим проширивањем, уп. на пример *оба пџторца*.

10. Вокатив се битније не разликује од стања у стандардном језику:

а) именице мушкога рода имају наставак *-е* или *-у*: *брџте, дџвере, ђџволе, вџче, зџче, врџже, мџмче* (али и *мџже*); *копџчу, овџару*.

б) именице женскога рода имају наставак *-о*, или *-а* код именица са суфиксом *-ица*: *деџџко, жџно, мајко; зџица, Дрџица, Миџица* (тј. ном. = вок.).

И у другим случајевима се може уочити тежња за обличким изједначавањем вокатива са номинативом: *џџ баба, џџ зџи, бре овџар*.

11. И поред богате синтетичке деклинације акузатив, као општи падеж, јавља се у функцији:

а) инструментала: *са дџте ће да је љџне, жџџемо са срџове, с волџве раџи, приџо с мџега брџта, игрџо се сас пџтома зџца, сас мџжа бџла, сас мџе сиџнове бџла*.

б) локатива: *пџсу у пџље, пџсу у ливџду, џма бомбџну у џста, пробџда га у рџбра, жџвим у Мрџче, бџо сам у војџску, лежџмо на креџџте, превџчиш на воџлове, стџгло ме у кџсте*.

Ређе се акузатив јавља у функцији генитива: *ниџе имџла дџџу, дџшо иџ село*. У једном броју примера може се јавити номинатив у функцији генитива: *џма такџ очџви, џма џџ ки стџка*, — или акузатива: *устџре брџкови*.

12. Именице женскога рода на консонант делом чувају свој род и парадигму: *мџја рџч, мџја пџмет, вџлика дџљ, бџлес нџка*, уп. и: *од стџди, беџ сџли, у жџлости, од бџлести, до кокџши, до крџјндџсти, по мџсти*. У низу случајева испољена је тенденција да се ове именице прикључе именицама мушкога рода: *дџт му је пџмоћ, овџј кџп, овџи кџсти, овџм кџстем*, што је, дакле, створило неуједначеност и на парадигматском плану (уп. *са мџс / са мџсти / са мџшџом*).

13. Именица *деџа* мења се по а-парадигми: *дџџет дџџџ мџја мџја родџла, од дџџџ ти ниџшта слџђе нџма, штџ су дџџџ побџили, дџли мџџма дџџџма*.

14. Именице средњег рода, *мџсто* и *пџсџмо* показују парадигматску неуједначеност укључујући се појединим облицима у а-парадигму: *на јџдне мџсте, на дџџ-трџ мџсте, не мрџда са онџ мџсте; јџдна пџсџма, дџџ пџсџме, из онџ пџсџмџ, добџџеш онџ пџсџму*.³⁶

³⁶ Облици типа *дџџ мџсте, трџ мџсте, дџџ пџсџме, трџ пџсџме* забележени су и у

15. Код једносложних именица *пџт* и *сџт* у генитиву множине бележи се нулти наставак: *кџлко пџт, шџс пџт, нџколко пџт; колџко је сџт* (и *колџко сџтџ*).

16. У појединим конструкцијама са предлогом *с* именица *стрџна* губи наставак у генитиву: *с дџбе стрџн, с дџне стрџн* (и *с онџ стрџнџ*), *на дџбе стрџн, јџдна га с јџдне стрџн дрџи*.³⁷

17. Именица мушкога рода *сирџма* укључује се добрим делом у а—парадигму: *код онџга сирџме, дџј онџме сирџме* (али *вџдим сирџма, џј сирџма*); *тџ су сирџме, пџно онџј сирџме, дџј онџма сирџмема*.

18. Властите именице мушкога рода типа *Рџде, Мџле, Јџва* имају дативски облик *Рџду, Мџлџ / Мџле, Јџвџ / Јџве*, — а присвојне облике типа *Рџдџв, Мџлџн, Јџвџн*.

Облик *Рџда* није забележен. Ипак, забележен је акузатив: *код мџга Рџду*.

19. Именице *дџчи* и *џши* у генитиву множине имају наставак *-џју*: *од очџјџ, од ушџјџ*. Овај се наставак може забележити и код именице *ћџр*: *од ћерџјџ*. На другој страни, овај наставак не налазимо код именица *гџст, кџст, нџкат* (в. т. 5а).

20. Један број именица мушкога рода показује нестабилност у грађењу множине наставцима *-и* и *-ови*, образујући притом дублете типа: *мџши / мџнџви, гџлуби / гџлубови, кџтури / кџтурови*.

Б. Заменице

Именичке заменице

1. Датив и локатив личних заменица првог и другог лица јединине гласе *мџне* и *тџбе*: *дџј мџне, нџма тџбе пџмоћ* (в. II. А, бв), чиме је успостављен синкретизам у генитиву, дативу, акузативу и локативу јединине.

У инструменталу се јављају форме: *с мџном, под мџнџм, с тџбом*.

косовским говорима (в. код: Данило Барјактаревић, *Дијалектолошка истраживања*, Приштина 1977, стр. 101, 209). Слична морфолошка обележја именице *место* уочена су и у трстеничком говору (в. код: Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 85). Овакве морфолошке особености ових именица тумаче се остацима двојине.

³⁷ Слични примери забележени су у трстеничком говору и у говору села Лукова у куршумлијском крају, а јављају се искључиво у вези са предлогом *с* (в. код: Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 100; М. Грковић, *Неке особине говора села Лукова*, стр. 126).

2. Датив и локатив личне заменице женскога рода у једнини је *ње*: *благо ње за тебе, кад је ње ддбро, ја сам ње дала, ње сд рдк; на ње ћути, у ње било нџшта*.

Енклитички дативски облик ове заменице је *ју*: *тџм ју пређо рџку, пџзда ју мџтерина*.

3. Енклитички облици датива и акузатива личних заменица првог и другог лица множине су *ни, ви и не, ве*: *дџшло ни пџсмо, пџсџо ви брџт, дџма не вџдо, ћџво ве салетџо*.

4. Енклитички облик датива и акузатива личних заменица трећег лица множине је *и*: *ништа и не мџгу, нађу и тџмо*.

5. Нелична именичка заменица *ко* обично се среће као *куј*. Парадигма неличних именичких заменица у основи одговара парадигми у стандардном језику. Ипак, уместо локатива заменице *ко* може се забележити облик инструментала: *по кџм га бџу прџтили*, — али и: *не зџвџсим о нџкџм (и: од нџкога)*.³⁸ Неодређени заменички облик је *нџки* (нпр. *нџкем давџли, нџкем нџсу*).

Придевске заменице

1. Присвојне заменице првог и другог лица једнине су: *мџј, мџа, мџе и тџвј, тџџа, тџџе* (и *сџвј, сџџа, сџџе*). Као и у читавој заменичко—придевској парадигми и у бројним падешким облицима ових заменица чест је екавизам: *рџко мџе мџјке, зџа о мџе мџјке, дџо тџџе мџјке, било у тџџе кџће, пџт мџе сџнова, мџема ћерџма, с мџема брџћема, о мџема кокџшкема* (в. П. А, б). Примери са икавизмима прилично су ретки (уп. *рџко мџима сџновима, бџла сџс мџима ћерџма*). Множински наставак *-ема* / *-има* може се у овом случају сматрати петрифицираним обликом.³⁹

2. Присвојна заменица за треће лице једнине женскога рода има облике *њџјан, њџјна, њџјно* (множ. *њџјни, -е, -а*): *њџјан мџж, њџјна сџа*,

³⁸ Спорадичну употребу инструментала уместо локатива код ове заменице бележи и Радоје Симић у *Левачком говору*, стр. 352.

³⁹ Грађа из мрчког говора показује да се финални вокал *-а* у наставку *-ема* / *-има*, којим се карактерише заменичко—придевска парадигма, не може сматрати покретним вокалом. На то указује и грађа из других косовско-ресавских говора (в. код: Р. Симић, *Левачки говор*, стр. 363; Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 126). Ретки примери из мрчког говора, који немају вокал *-а* у финалној позицији (нпр. *дџо тџм женџма, вџдо дџцима њџџеџем* уп. и *ишо за остџлем*) ипак нису довољни да се овом вокалу одреди статус факултативне фонеме.

На другој страни, сакупљена грађа не даје довољно аргумената да се на исти начин третирају примери: *мџему Мџлаџ дџли, рџкла сџвџјему чџвџку*.

њдјно дѣте итд. Присвојна заменица трећег лица множине је њџов, њџова, њџово (множ. њџови, -е, -а) - али и њџн / њџн, њџна, њџно (множ. њџни, -е, -а): њџов радник, њџово тѣле, њџни капџти.

И ове заменице се, као и остале, уклапају у познату заменичко—придевску парадигму: *било у њџове куће, испало по њџне воље, с њџнема људима* итд. (в. П. А, 6).

3. Показне заменице за мушки, женски и средњи род јединице су *та, та, та; ова, ова, ова и она, она, она*. Губљење консонанта *ј* у финалној позицији код показних заменица мушкога рода (в. П. Б, 2в), омогућило је њихово обличко изједначење са заменицама женскога рода. На морфолошком плану, и ове заменице се карактеришу укључивањем у богату заменичко—придевску парадигму: *о тѣм џвору, тѣма људџма, ове жене рѣко, у ове прве рѣтова, из ове лѣнаца, по оне лѣвада, онема гџскема* (в. П. А, 6).

4. У конструкцијама са бројевима показне заменице за мушки и средњи род готово се редовно јављају у облицима *ове, те, она: с ове два брата, с ове два дѣта, ове два старца, ове два говедѣта, ове два човека, ове два дања, ове три дања; вџчи на те два гдѣва, те два дѣта, те два старца, те три брата, за те пет дања; јдш оне два [човека] њма*. Међутим, чини се да се у споју са атрибутном овакви облици не јављају: *ови два добри дѣта*.

5. Међу неодређеним придевским заменицама посебно се истичу: *неки, нека, неко* (мн. *неки, -е, -а*) и *нешто*, док су опште придевске заменице најчешће *сѣди, сѣдка, сѣдко и сѣдџта* (уп. у *сѣчѣму било прѣви*). Заменице овога типа познају и обличко проширење: *некоја која мѣдо прѣча, сѣдоје дѣте мѣне вѣли*.

Поред упитно—односких облика, *каки, кака, како* (мн. *каки, -е, -а*), међу квалитативним заменицама посебно се истичу опште заменице *свакојѣки, свакојѣка, свакојѣко* (мн. *свакојѣки, -е, -а*): *јѣо се лѣба свакојѣки, ѣе се чѣје свакојѣко* (тј. пуно чега лошег), *вѣлови му свакојѣки* (тј. неуредни, прљави), *свакојѣко џме џма, свакојѣке трѣва се јѣло*. Овај говор познаје и упитно—односне заменице *кољни, кољна, кољно* (мн. *кољни, -е, -а*): *кољна је жѣвотѣња, кољно је мѣло* (али углавном у експересивној вредности).

В. Придеви

1. У говору Мрча, као и у другим косовско—ресавским говорима, неутралисане су разлике у наставцима номинатива јединице одређеног и неодређеног придевског вида, и то у корист неодређеног придевског вида (нпр. увек *лѣп капџт, стар човек, покѣјан чѣка, вѣлик пѣсо* и сл.). Међутим, на парадигматском плану, елиминисан је неодређени придевски

вид у корист одређеног, иако су његови остаци још увек присутни у мрчком говору (нпр. *Њго се са пѣтома зѣца*).⁴⁰

На другој страни, могу се забележити и остаци одређеног придевског вида у номинативу, али су они пре свега опстали у везаним синтагмама типа: *бѣли лѣк, црна дна* (тј. јадна) — као и у ономастичком материјалу: *Жути крш, Тавни пѣток, Златна цѣка, Мала река* итд. (в. VII. 3).

2. Придевску парадигму, као и парадигму придевских заменица, карактеришу следећи наставци:

а) наставак *-ем* у дативу, инструменталу и локативу једнине мушког и средњег рода: *овѣм дѣбрем човѣку, тѣм дѣбрем дѣтѣту; сас дѣбрем човѣкем, с мушкем ни да проговѣрим, с њѣм живѣм, с јѣднем квѣрнем зубѣм; о бѣлеснем зубу, на стѣчнем пѣлѣцу.*

б) наставак *-е* у дативу и локативу једнине женског рода: *дѣј овѣ дѣбре женѣ; седѣмо у лепе шѣме, лежѣ у тѣпле сѣбе, пѣсу по зелѣне ливѣде, ѣду по каљѣве њѣве* (али уп. и на јѣдној нѣге).

в) наставак *-е* у генитиву (и локативу) множине сва три рода: *остѣло и^с прѣшле рѣтова, ѣма старѣје женѣ, из државне стѣнова, од јѣке људи, пѣно старѣ капѣта, вѣдо мѣдо лепе крајѣва, пѣно мѣле пѣлића; пѣсли по зелѣне лѣвада, лежѣ по шарѣне ћѣлима* (уп. и на поѣдѣни мѣста).

г) наставак *-ема* у дативу и инструменталу (и локативу) множине сва три рода: *тѣшко бѣло старѣма љѣдѣма, мѣдема лѣко, овѣма дѣбрема женѣма, дѣли мѣлѣма дѣцѣма; другѣвала с мѣдема чѣрема, простѣрали с овѣма шарѣнема крѣдрѣма, лѣко је с дѣбрема љѣдѣма, ѣшо за остѣлем, ѣшли овѣма висѣкема планѣнема; по овѣма висѣкема шѣмема.*

3. Компарација придева у мрчком говору у основи је синтетичког типа, те добрим делом одговара компарацији у стандардном језику, уз одређене фонетске специфичности које овде долазе до изражаја (нпр. наст. *-еј* м. *-ији*, в. II. А, бб). У компарацији учествују три наставка:

а) наставак *-ши*: *лѣкши, мѣкши, лѣпши.*

б) наставак *-’и* / *-и*: *јѣчи, мѣђѣи, слѣђѣи, тѣрђѣи, чѣрђѣи, крађѣи, дѣбљѣи, дѣубљѣи, дѣжи, шѣри.*

в) наставак *-еј*: *старѣј, ситнѣј, чистѣј, опѣснѣј, јѣфтѣинѣј.*

Дистрибуција ових наставака углавном одговара стању у стандардном језику. Ипак, мрчки говор се одликује појачаном продуктивношћу наставка *-ши*: *бѣлши, здравши, нѣвши, прѣвши, скѣпши, слѣпши, сѣвши,*

⁴⁰ Слично је констатовано и за говор Лукова у коме је у неким устаљеним синтагмама (*бѣла лѣба, до судѣва дѣна*) сачуван наставак генитива једнине придевске парадигме неодређеног вида (М. Грковић, *Неке особине говора села Лукова*, стр. 127).

црнши, високши, зелениши — па и прѣкши м. пречи (нпр. прѣкши пут, или чешће прилошки: *ндј ти прѣкше тѣм*), дрѣкши м. другачији (уп. *дрѣкше било прѣ*).

4. Мрчки говор показује и тежњу за аналитичком компарацијом, при чему долази до изражаја конструкција *по— / нај— + позитив*: *била по мала жена*, ⁴¹ *он било најпаметан, тѣ било најкеалитетно месо, нај ти важно деца, за мене тѣ најнегодна*. Поред тога што обухвата придеве и прилоге, овај тип компарације тежи да у свој систем укључи и глаголе, на пример: *по растѣжу по вѣрош, нај сам волѣла тѣ*, — при чему речце *по* и *нај*, како показују делом и претходни примери, добијају прилошко значење *више / највише*.

5. Посебан вид аналитичког компарирања представљају конструкције са *боле* (уз афирмативну квалификацију) и *грђе* (уз негативну квалификацију): *он болје пѣсмен, она слаба ал ја сам још грђе слаба* и сл. Овакав тип компарације свакако је произашао из богате прилошке употребе облика *боле* и *грђе*: *болје вѣли Радѣјку не' мене, болје вѣлим бабу, вѣјне крѣве мирѣју болје, вѣли у' болје него синове, жале га ал мајке га грђе жѣо, ја грђе њѣму не мѣгу ништа, он свѣ грђе не мѣже*.

Г. Бројеви

1. Осим броја *јѣдан*, и делом броја *дѣд*, основни бројеви се не мењају: *из јѣднега суда* (и: *од јѣднога човѣка*), *јѣдноме човѣку*, *с јѣднем човѣком*, *о јѣднем човѣку*; *дѣо јѣдне женѣ*, *с јѣднѣм женѣм* (али и: *с јѣдну крѣву*), *о јѣдне женѣ* и сл.

Мрчки говор познаје облике *двѣма* и *двама*: *онѣма двѣма женѣма, дѣли двѣма женѣма, онѣма двѣма децѣма*. За мушки род у употреби је облик *двоица*, са његовом парадигмом (в. т. 4).

2. Својим фонетским карактеристикама основни бројеви одговарају косовско-ресавском типу: *шѣс*, *јѣданѣс*, *дѣвнѣс*, *трѣнѣс*, *четрнѣс*, *шѣснѣс*, *седамнѣс*, *дѣвѣс*, *трѣѣс*, *четрѣс*, *шѣсет* итд.

3. Мрчки говор чува систем редних бројева укључујући их у заменичко-придевску парадигму: *била до онѣг дрѣгог, стѣгла оѣв прѣве женѣ, онѣма прѣвѣма дѣли* (али и: *свѣ јѣдно за дрѣгом се рѣдили* — са локативом уместо инструменталом).

4. Мрчки говор познаје категорију бројних именица типа *двоица*, *тројица*, *четвѣрица*, *петѣрица* које се мењају по именичкој парадигми:

⁴¹ Међутим, овакво компарирање речцом *по—* најчешће нема одлике класичне компарације, што показују и примери типа *по дѣл*, *по долѣко* (уп. и код: Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 115).

рекли онѐма двојцема, отишла с овѐма двојцема, запрѣтио онѐма четворицема итд. Ове бројне именице, међутим, не означавају само скуп лица мушкога рода, већ могу означавати и мешовити по роду скуп.

Исто се може констатовати и за забележени облик *петина*: *јавио онѐма петинема, пдошо с онѐма петинема*. Суфикс *-ина* може се јавити и код десетица, али у означавању приближне бројности: *десетина, дваестина*.

5. У систему бројева у овом говору се јављају и збирни бројеви типа *двдје, трдје, четворо* (и *четворе*): *двдје кола, четворе кола било, имам четворе децу* (али и *четворо деца*).

Д. Глаголи

1. Мрчки говор познаје инфинитив, али углавном без финалног вокала: *видет, дигнут, дираат, додѣјат, живеат, играт, ић, молит, наћ, паднут, прочитат, разговѣрат, спаваат, ставит, седнут, ућ, шдпнут* итд.

Ако се у оваквом инфинитивном облику у финалној позицији нађе група *ст*, она се упрошћава губљењем или пак редуковањем финалног консонанта: *пдс, пдмус, појѣс^т, рдс^т, зѣнс^т* итд. (в. П. В, 1а). Аналогијом према инфинитивима овога типа образован је и инфинитив *отис* м. *отић*: *отис ће ти дтац*.

2. На морфолошком плану презент показује низ особености:

а) у трећем лицу множине наставак *-у* је више заступљен него у стандардном језику, како због фонетске промене *-ају* → *-у* код глагола типа *йму, копу, плйву, узнемирѣву* (в. П. Б, 2б), тако и због аналошког преносења овог наставка код мањег броја глаголских основа: *почѣу да ме гдну, млдго дни грѣшу, дрѣго је кад остѣру* (али према *остѣрем*, в. т. 3в).

б) Код једног броја глагола тежи се систематском отклањању консонантских алтернација са морфемског споја. У једном броју примера уопштен је консонант из инфинитива: *помѣга оцу, помѣгу млдго, помѣгај сдд, полага говѣдима, полага и' свѣки дѣн, не мѣжу да ми стйза*, — па и *ддама бѣга, бѣгај брѣ*. У појединим примерима у парадигми је уопштен онај консонант који се јавља у већем броју лица: *печу раку, вучу сѣно, сѣчу дрѣва, завучу се тѣм*, — као и *не мѣжу да јѣду*.

в) Од глагола *јѣсти*, поред стандарднојезичких форми, облици презента могу бити и: *јѣм, јѣш, јѣ, јѣмо, јѣте, јѣду // јѣду / јѣду*.⁴²

⁴² За примере *јѣду / јѣду* истакнута је у науци претпоставка да припадају остацима старог атематског модела (в. Слободан Реметић, *Гѣвори централне Шумадије*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXI, Београд 1985, стр. 339).

г) Презентски наставак за прво лице једнине, -у, поред тога што се јавља у примерима *мѡгу* и *дђу*, јавља се и у облицима *веђу* и - ређе *виђу*.

д) Као дистинкција према једнинским облицима *дђе*, *нђе* у мрчком говору су за треће лице множине у употреби облици *дте*, *нте*.⁴³

3. Систем глаголских основа и парадигми у мрчком говору разликује се донекле од стања у стандардном језику. То показују и неки презентски облици:

а) облици типа *сићље*, *узимље*, *шаћље*, *кљепље*, *скаћље* уместо *сипа*, *узима*, *шапуће* итд.

б) облици типа *седнут*, *паднут* уместо *сест(у)*, *паст(у)*.

в) парадигма *остарет*, *остарем*, ... *остару* уместо *остарет(у)* / *остарит(у)*, *остарим*, ... *остаре*.

г) парадигма *сви́рет*, *сви́рим*, ... *сви́ре* поред *сви́рат(у)*, *сви́рам*, ... *сви́рају*.

д) парадигма *ра́тит*, *ра́тим*, ... *ра́те* уместо *ратова́т(у)*, *ратујем*, ... *ратују*.⁴⁴

4. Од претериталних глаголских облика мрчки говор познаје перфекат, плусквамперфекат, аорист и имперфекат.

а) Са морфолошког аспекта перфекат и плусквамперфекат углавном одговарају стању у књижевном језику: *говѡда па́сла ва́здан*, *брѡго потрча́ли*, *бра́нио је се*; *био ѡдно пи́смо*, *ѡни бѡу одре́ђили тѡ*, *већ бѡу полѡгали*.

Помоћни глагол *хтети* показује различите форме радног придева: *ктѡ* / **тео* / *тѡ* / *ћѡ* и - ретко, *ћѡ* (в. напоm. 23): **тѡ да зна*, *ћѡла да ме удѡви*, *тѡли д-ѡду* итд.

б) Аорист је фреквентан глаголски облик у овом говору. У првом лицу једнине одликује се губљењем финалног *х* (в. II. Б, 1), док се прво лице множине карактерише наставком -*ѡмо* (← -*хмо*). Гради се од свршених, а ређе и од несвршених глагола: *пѡче да па́да ки́ша*, *па́до у ру́ну*, *обрсте́ше све*, *потрѡвѡмо се од воде*, *ктѡмо д-устѡнемо*, *поќѡчимо се данѡс*, *ѡн би тѡмо*, *би́мо чоѡни па ѡѡо да́н*, *не умѡдомо да ка́жемо*, *не мѡжеде ви́ше д-ѡде*, *нѡмѡде ни́кога*; *што се сме́ја ѡн / кад му тѡ реќоше /, дѡбро ѡн решѡва /али ми не умѡдомо да га послу́шамо/*. Аналошки према наставку трећег лица плурала имперфекта образован је аорисни облик *почѡу*, — са имперфекатским наставком: *ѡѡма почѡу да ме гѡну*.⁴⁵

⁴³ Отуда и футурска образовања са енклитичким обликом *те*: *те да ра́де све* / *ра́дите јјтре око штѡле* и сл.

⁴⁴ Уп. у дублете *ски́та* / *скића*, *раѡѡта* / *раѡѡти*, *ѡѡше се* / *ѡѡша се*, *грѡшам* / *грѡшим*.

⁴⁵ Исти облик бележи и Д. Јовић у *Трстеничком говору*, стр. 143.

в) Мрчки говор чува имперфекат, иако је његова фреквенција ограничена: *штā сеџ чиџаше, ђн тѢ прѢвџаше, брāнџмо му д^а џде, сеџаште мџло, иџашџ кџца, иџџдосмо по шума, зџџу ме тѢ џддине д—џдем, наџвџаше л—ти ракџџу.*

Имперфекат глагола бити је *бџа*, за сва три лица једнине, и *бџмо, бџсте, бџу* за множину: *ми бџмо у сџло, бџсте ли тџм, џни бџу паметнџџи.* Имперфекат глагола *хтети* је *ћџ*, за сва три лица једнине, и *ћџмо, ћџсте, ћџу* за множину: *ми ћџмо да пџџемо, ћџсте да дџџете, џни ћџу да пџдну, нџћџу да мирџџу.*

Једна од значајних карактеристика имперфекта је његово често проширење секвенцом *-џа*: *имџџџ ја лџба, зџџџџмо га такѢ, кџко и' онѢ зџџџџу, џни тѢ знаџџу, тѢ лџсно нџсаџу, лџни мирџџџџу.*

5. Футур карактерише двојство конструкција, које су у основи карактеристика и стандардног језика — конструкција са презентом: *џу да дџџем, те да дџџу џни сџтра, ће да ти отџдне џтац, џни те д—отџдну пџсле*, — и конструкција са инфинитивом: *дџћ џу сџџтра, џни те дџћ брџо, отџсће ти мџџка, џни те отџс одџде, рџдите (=радиће) џџтре око штџле, понџће сеџ онѢ.*

6. Као и стандардни језик, мрчки говор познаје два глаголска начина — императив и потенцијал.

а) У односу на стандардни језик императив се карактерише губљењем фонеме *ј* из финалне или медијалне позиције (тј. на морфемском споју, в. II. Б, 2б—в): *сџви, понџ, убџ, чџка мџло, пџта нџкога, сџџџа Бџџе, понџте ово, спрџмате рџчак* — као и губљењем фонеме *в* из истих позиција: *обџџ се, понџсте, мџнџте, остџнџте* (в. II. А, 4б—в). У појединим облицима, обично у вези са консонантом *д*, губи се читава гласовна секвенца: *џте кџћи, сџте тџнд, џте брџо, поџте тѢ, глѢ онѢ.*

Од глагола *јести* може се забележити императив *јџћи, изџћи, јџћите.* У једном броју императивних облика на морфемском споју је сачуван консонант из презентске парадигме: *лџџи дѢл (: леџџим, леџџџ), вџчи онѢ дрџо (: вџџџм, вџџџу)*, — као и *сџчи га џдма, пџчите полџко, бџџај брџ.*

За појачавање императивности каткада се употребљава речца *дџла*: *дџла напџши тѢ, дџла потѢрај тѢ џџске.*

б) У мрчком говору потенцијал се твори као у стандардном језику. Међутим, форма *би* уопштена је у свим лицима: *ја би рџко, ти би дџшо, ми би џдма џшли, дџ л—би вџ стџли.*

7. Као и стандардни језик, мрчки говор познаје категорију глаголског придева и глаголског прилога.

а) Радни и трпни глаголски придев у основи су као и у стандардном језику. Ипак, дистрибуција наставака у трпном глаголском придеву не

Код односних заменица уместо партикуле *год* могу се јавити и *гоћ* / *гоћ*: *што годћ, кои годћ*.

Поред речце за негацију *не*, чешће је у употреби речца *јџк* / *јџк^е*: *било прџ, ал сџд јџк. Нџсам тџла, јџк^е*.

Речца *ман* јавља се у функцији изузимања: *нисам ништа у уста тјурила, ман по неко јаје*.⁴⁷

IV. СИНТАКСИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

1. Као и у другим косовско-ресавским говорима, у мрчком говору је нарушено разликовање акузатива, као падежа правца, и локатива, као падежа места, што се уклапа у већ изражену појаву аналитичности у морфолошком систему: *живим у Мрче, пасу у пџље, био сам у Ниш: отишо у Крушумлију, пџље у Бџљу, иде у Бџград*.

Оваква нарушеност односа акузатив — локатив могла је утицати и на обрнуту појаву, тј. појаву локатива у служби акузатива: *џн тџд полџзио у вџјске*.⁴⁸

2. У значењу средства, инструментал најчешће прати предлог *с* / *са*: *џре с плџгем, секо сас нџжџм, гџђао га сас камџњем, испрџд се са чађом, мџзан сас мџшџом, вџзао га сас џзицема*. Притом се, како је већ поменуто, у функцији инструментала може јавити акузатив: *јџдари ме с инџкциу, жџџџмо са срџпове*.

3. Конструкцијом *за* + инструментал увек се изражава какав удацбено — женидбени однос: *водџла снџу што ју за сџнем, онџ што е за тџм сџнем џегџвџем, мџа снџ што ми за тџм пџсторкем, мџа снџ што е за овџм*.⁴⁹

4. И у низу других појава уочава се појачана фреквенција одређених предлошко—падешких конструкција у односу на стандардни језик:

а) конструкција *ка* + датив у означавању правца кретања, али и циља: *идџм ка кџђе* (тј. *кући*), *повџден је ка кџђе, шта си га прџћо ка мџне* (тј. *мени*), *тројца џџли ка кџђе да дџђу*.

б) конструкција *за* + генитив у временском значењу: *д—џџмо за дџна* (тј. *док је дан*), *иди за лепотџ* (тј. *док је лепо време*), *дрџкиџе било за мџџе*

⁴⁷ Уп. и *сал* м. само : *џн сал пџде дџл; тек^е / тек. тек^е сџд отишли ка кџђе*.

⁴⁸ Ова појава забележена је и у говору трстеничког краја (в. код: Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 160).

⁴⁹ Иста појава забележена је и у говору Левча (в. код: Р. Симић, *Синтакса левачког говора*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXVI, Београд 1980, стр. 123).

младе дана, тад био за бивше Југославије (али и: за бившу Југославију то било).

в) конструкција *по + локатив* у значењу какве просторне релације: *ће да се запдсли негде по Куршумлије, дни живе по Лабу, нешто ми бута по цѣпу, трчѣ по сѣни, иде свѣ по крају* (тј. крајем), *уп. и отдше по јабука, отдше по дивљака* — као и конструкција која означава радњу: *по лѣву кад сам ишо, иде по рађу*.⁵⁰

5. Посесивни датив чест је у овом говору: *кѣшобран једнѣ женѣ, сѣстра овѣм човѣку, штап мѣм дѣцу, говѣда тѣм дѣверу*, али и *овѣ чѣвек, овѣм шѣјкача*.

6. Повратни глаголи у безличним конструкцијама чести су у мрчком говору, на пример *закрѣжи се по сѣбе, пѣре се нѣму, не мѣже се вѣше* и сл., при чему је уочљиво и проширење њиховог опсега, *уп. 'ко те тѣжи те се уѣдтиш... (тј. будеш ухаћен)*. Повратни глаголи реципрочног значења такође су делом проширили своју фреквенцију, *уп. спријатѣљили се брзо, сѣм се ујѣдају*, — али и: *шта ви је, шта се режите* (тј. режите један на другога).

7. Прилозима *де* и *ку(а)* чува се дистинкција између категорија миновања и кретања: *дѣ си био, дѣ копали данѣс, негде лежали*, али — *куд ли дтиде, куда ће, неће она никуд*.

8. Мрчки говор познаје приповедачки императив: *а ја вѣкни па покри то, а дн онда јдри редом*.

9. У појединим случајевима, посебно у експресивном приповедању, мрчки говор познаје удвајање објекта: *вѣдо сам те ја тѣбе, дн те тѣбе упрѣтио, лѣдно ти тѣбе брѣ, што су му нѣму сѣнови спѣмен удѣрили, а то му се имѣње допѣло нѣму*.⁵¹

10. У мрчком говору може се забележити појава удвајања предлога, посебно у одређеним комбинацијама: *чуѣу га [вѣпра] за у свѣње, сабѣре лѣти за у нѣву, да се уѣдти поготѣво за у кѣјсу, дѣ до у нѣву, испрѣте га до у Бѣжу, дѣшо до пред каѣну*.

⁵⁰ Може се, наравно, уочити и низ других предлошко-падешких конструкција, које су, очито, одлика овога говора, на пример: предлог *на + генитив множине* у примерима типа: *ѣмам лѣче на вѣлова, краѣе ми на јакала нѣте*; затим генитив множине у примерима типа: *свакојѣке траѣ се јѣло, ѣмаш разне рукоѣдѣиоца* (али: *ужѣљѣо сам се за дѣцу*).

⁵¹ Поред појаве удвајања објекта могу се уочити и друге врсте удвајања, тј. "појачавања" реченичних делова, *уп. јѣш ми нѣје вѣкат да се ја жѣним, па и: дѣш ти коју крѣшку тѣбе*.

жетвар, *зрничар* (=врста снега), *јагањчар* / *јагачар* (=врста орла), *крзнар*, *опанчар* (=врста снега), *путар*, *споменар*; *досељак*, *кршићњак*, *одељак*, *дивљак* (=дивљи вепар), *прзак* / *рзак* (=неуштројен вепар); *помдљак*, *пивољак*.⁵³

У творбено—семантичкој категорији носилаца својстава посебно је продуктиван суфикс *-оља*, углавном код именовања крупне стоке, тј. бикова и волова: *Балдња*, *Белдња*, *Бороња*, *Булоња*, *Галоња*, *Жутоња* / *Жутдња*, *Зекоња*, *Китоња*, *Муроња* / *Мурдња*, *Павоња*, *Сивоња*, *Шароња*.

б) У грађењу збирних именица најпродуктивнији су суфикси *-ија* и *-е* / *-је*, чија се поларизација у основи може везати за однос *живо* — *неживо*: *деција*, *женскадија*, *јунадија*, *мушкадија*, *сточија* (али и *брдија*); *грђе*, *камђе*, *корђе*, *трђе*, *руковђе*, *ивеђе*, *кисје*, *лисје* / *лисје*, *лемезје*, *рује* / *рује*, *пласје* / *пласје* / *пласје*, *шумарје* (уп. и *штакле* м. *штаке*, као и топ. *Јаврје*, *Крушвље* / *Крушевље*, веров. и *Буче*).

У грађењу збирних именица поред ових (уп. и суф. *-ићи*, в. III. А, б) могу учествовати и други суфикси, као суфикс *-иња*: *женскадиња*, *младиња* (=омладина), па и *сиротиња*; *-ина*: *дивљина* (=дивље животиње), *живина* (=животиње, живи свет).⁵⁴

в) Изведенице месног значења најчешће се граде суфиксом *-иште*: *буњиште*, *дебелиште*, *звेत्रиште*, *згариште*, *курџиште* / *кукурџиште*, *пепелиште*,⁵⁵ али се у тој функцији могу забележити и други суфикси: *-аник* / *-аник*: *пчеланик*, *трмчаник*; *-лук* / *-лак*: *газдџлук* (али и апстр. *), комшилук* / *комшилак* (тур. *komşuluk*).

г) У именичкој деминуцији заступљено је више суфикса међу којима је посебно продуктиван суфикс *-че* којим се деминуирају основе именица сва три рода: *вуче*, *главче*, *говече*, *гушче*, *дејкче*, *јаглуче*, *кашиче*, *клупче*, *копџиче*, *магарче*, *чобанче*.

У служби сингулативности посебно се истиче суфикс *-ка*: *градџка*, *жџшка*, *пласка* (сена), *сламка*, *талка* (=кукурузно стабло након сече), *чемљка* (чешањ белог лука), *шумка*.

д) Изведенице апстрактног значења творе се углавном истим суфиксима као у стандардном језику: *-ство* (и *-сто*), *-ос* (< *-ост*), а ређе и *-ина*, *-ота*, *-оћа*: *богџсто* / *богџсто*, *братџсто*, *кумџсто*, *рџсто*, *срџсто*, *убџсто*; *жџло*, *крајнос*, *стџрос*; *висџина*, *низџина*, *мрџина* (=масноћа), *ко-*

⁵³ Ови суфикси се, наравно, јављају и у другим творбено—семантичким категоријама, уп. на пример, суфикси *-ак*, / *-ак* у категорији месних именица: *тесџак*, *трџак* (и *трџак*), *ертџак*, *шљивџак* (уп. и топ. *Јџлак*), — или суфикс *-а(ж)* у моционој служби: *кџмак*, *мџчак*.

⁵⁴ При томе треба имати у виду да је у овим изведеницама укључено и извесно апстрактно значење. Такав однос између збирног и апстрактног значења може се уочити и код других изведеница.

⁵⁵ Изведеница *сметџиште* забележена је у значењу *смџе*.

здовина (“мирише на козовину”), — као и *орањевина*, *црњевина* / *црњавина* (али и конкр. “црнина”); *лепота*, *суета* (али уз тежњу за конкретизацијом значења: *лепота* = лепо време, *суета* = суво место); *маснџа*, *скупџа*.

Посебно место у грађењу изведеница апстрактнога значења има суфикс *-иња*: *голотиња*, *ладовиња* (=хладноћа), *мокриња*, *питомиња*, *правдиња* (=правда), *самотиња*, *сировиња* (=сировост, влага), *топлиња*, *чистиња* (=чистоћа).⁵⁶

Глаголске именице граде се најчешће суфиксом *-ње*: *клијање*, *ницање*, *јездење*, *волење*, *орање*, *читање* — али и суфиксима *-ња* / *-њава*, *-ка*, *-ће*: *испратиња* (=погребна поворка), *шетња*; *јурњава*, *кукњава*; *пивка*, *пијанка*, *писка*, *смџка* (=сметња); *биће* (“саде нема биће у војске”), *убиће* (=бијење, батинање), *умреће* (“позив за умреће”).⁵⁷

2. Као и у стандардном језику придевске изведенице могу се сврстати у две групе — у изведенице описног значења и изведенице присвојног значења.

а) описни придеви најчешће се граде суфиксима *-(а)н*, *-(о)ит* / *-(е)ит* и *-љив*: *гледан*, *дџокан*, *дџран*, *злојшан*, *мрсан*, *купџан*, *пусан*, *русан*, *сиротан*, *скџтна*, *скџзна*, *стџлна*, *струџна*, *сјагња*, *тежан*; *биковит*, *кишџит*, *мџлит* (поет.) *пољевит*, *(п)рзовит*, *страновит*; *грожљив*, *коштурљив*, *приметљив*, *црељив*.⁵⁸

б) поред тога што се творе суфиксима *-ов* / *-ев*, *-ин*: *зџтов*, *стриџев*, *жџнин* и сл. — присвојни придеви се граде и суфиксима *-и* / *-ји*, *-џи* (чиме се обично изражава припадност бићима, тј. животињама) и *-њи* (за припадност одређеном предмету или објекту): *говџи*, *жаџљи*, *кџљи*, *краџљи*, *гурџи*, *телџи*; *волџи* (нпр. *волџа кџла*), *вучџи* (нпр. *вучџи траџ*); *брџњи*, *зимњи*, *ливџњи* (нпр. *ливџњи цџвет*).

Од именице *коза* забележен је и присвојни придев *кџзиљи* (уп. *кџзиња врџа*).

3. На плану творбе глаголских изведеница уочавају се неколике карактеристике:

⁵⁶ Очито је да се у једном броју примера суфикс *-ина* прикључује суфиксу *-иња*. Поред апстрактнога значења изведенице са суфиксом *-иња* могу имати и значење бића или каквог објекта: *животиња*, *мриџа* (= лењштина), *самотиња* (самоћа, али и усамљеник, усамљен човек), *шиџа* (= чир).

⁵⁷ У односу на друге штокавске говоре црногорски говори, чини се, познају у већој мери глаголске изведенице на *-ње* и *-ће* (Образовања од свршених глагола), Књижевност и језик, књ. 1, Београд 1983, стр. 47–54 / I део / и књ. 2–3, стр. 128–135 / II део /).

⁵⁸ Може се, наравно, забележити и низ других изведеница овога типа: *слаџбачак*, *чампарџо* (= ногат), *црџнџикас*, *џаеолџсан*, *пастџшат* итд.

му *шдпље*”, “*сдпље* млéко”, “*пресдпље* чорбу”, “*расдпље* вóду”, “*ћу* да *скдпљем* глáдна”, “сал *здпмље* дрва”, “*клдпљу* кóсу”.

в) У мрчком говору уочава се низ глаголских изведеница са суфиксом *-исати*. Ипак, с обзиром на то да су готово све ове изведенице у ранијим временима директно преузете из турског језика, те да се творбени однос мотивациона реч — изведеница није сачувао, ови примери се, углавном, не могу сматрати типичним изведеницама: *арлайсат се*, *батдсат*, *беге-ндсат*, *доколдсат*, *мáндсат*, *трдпсат* (и *стрдпсат*, *потрдпсат*).

VI. КАРАКТЕРИСТИКЕ ВОКАБУЛАРА

1. Особине мрчког вокабулара непосредно су везане за сеоски амбијент. То пре свега показује богата терминологија из области сточарства, земљорадње и покућства, — али и из других области, области фамелијарних, тј. сродствених односа, флоре и фауне, кулинарства, па и сеоског занатства.

а) Потреба да се у сточарском начину живота јасно обележе особености домаћих животиња, њихова старосна доб, способност за размножавање, условила је и постојање одређеног лексичког фонда на овом плану, уп. на пример: *гуре*, *гурдча*, *пастрма*, *крмак*, *свјска*, *двиздрка*, *прзак* (и *рзак*), *селдче* (и *селдкче*), као и *биковит*, *прзовит*, *пастушат*, *ждрѣбна*, *стѣлна*, *скдзна*, *сјдгња*, *скдтна*. Отуда, наравно, и низ лексема које означавају човекову делатност у области сточарства, па и понашање животиња, на пример: *полáгат*, *накрѣнут*, *ујдловит*, *утуцат* (и *утућ*), *напудит*, *пастрмит*, *рднут*, *разобадит се*, *пáтит се* итд. Безаност овдашњег становништва за животињски свет показује и богатство ономотопејских речи, на пример: *букат* (за вола), *блѣјат* (за овцу), *вѣштат* (за коња), *врѣчат* (за козу), *грдит* (за свињу), *какдтат* (за кокошку), *крктат* (за гаврана), *тутукат* (за голуба), *маукат* (за мачку), *кркѣтат* (за жабу) итд.

б) У области земљорадње уочава се богатство лексема које означавају различите појмове — усеве, пољопривредне алатке и друго, на пример: *бѣло жито* (и *бѣло жито*), *мумуруз*, *гра*, *меуна*, *курѣзисте*, *клас*, *струк*, *тáла*, *трска*, *шишдрка*, *шуљак*, *пáвољак*, *кужаљ*, *сѣлке*, *стдже*, *стдг*, *руковећ* (и *руковећа*), *завала*, *крстйна*, *десетáк*, *лѣк*, *брáна*, *вајк*, *стрѣс*, *дглаз*, *прскдча* итд.

Конфигурација земљишта и његов квалитет такође заузимају значајно место у лексички, на пример: *дерлетдја*, *грѣбен*, *дебѣлиште*, *смдндйца*, *клóка*, *низйна*, *прѣлом*, *плóштйна*, *стрáна*, *теснáк*, као и *брдњи*, *полевит*, *страновит* итд.

в) У области покућства, тј. алатки и предмета за домаћинство, овај говор указује на очување бројних архаизама, и поред њиховог све снажнијег потискивања у условима савременог живота, уп. на пример: *ваган*,

заструг, ложница, каленица, сач, сџера, црепџа, грне, наћава, лопар, джек, пирџка, полџеница, врућарка, инка (и винка), грџџача, јанџик, крџиња итд.

2. На плану порекла лексема, односно међујезичких лексичких додиривања и укрштања, мрчки говор показује слојевитост којом се карактеришу и многи други српскохрватски говори, па и стандардни језик. Отуда се за мрчки говор на овом плану могу истаћи следеће карактеристике:

а) словенска лексичка основа са низом архаизама, односно са бројним лексемама дијалекатског или локалног карактера, уп. на пример: *брџана*, *вџак*, *вџакно*, *враџевина*, *врџе*, *грџдом*, *грџдан*, *грџре*, *жџљка*, *зџвет*, *зџјец*, *зџорит*, *кџра*, *корџба*, *крџиња*, *крџог* (и *закрџџит*), *крџит*, *лџсно*, *лџчан*, *лџк*, *ложница*, *лџска*, *напџдит*, *нџжице*, *обрџт се*, *дџањ*, *опрџвит*, *прџе*, *потмџнет*, *прџзрет*, *прџовит*, *селџче / селџке* итд. (в. Речник).

б) грчка лексика, која је у великој мери укључена у шири српскохрватски језички план, учествујући тиме добрим делом и у стандардном језику, уп. на пример: *авџија* (грч. *αὐλή*), *ваџан* (грч. * *βάγεινον*), *брџ* (грч. *μπρε*), *дрџм*, (грч. *δρόμος*), *јџетин* (грч. *ἐθνηνά*), *крџвет* (грч. *κρεββάτι*), *кџмат* (грч. *κομμάτι*), *лиџџа* (грч. *λιβάδι*), *мџре* (узв. , грч. *морџ*), *мџстаћи* (грч. *μουστάκι*), *пасџљ* (грч. *φασούλιον*), *самџр* (грч. *σαγμάριον*), *тџмелџ* (грч. *θεμέλιον*) итд.

Један део грчке лексике наставио је свој утицај и у време продора Турака на Балкан, када су посредством турског језика у јужнословенске и суседне балканске језике ушли бројни грцизми, или је пак њихов утицај обновљен (уп. нпр. *авџија*, *крџет* и др.). Овакву грчко—турску језичку симбиозу најбоље представљају глаголске изведенице типа *арлајџат се*, *батџат*, *бегенџат*, *манџат* и сл., код којих се у основи јављају глаголи турског порекла док се као суфикс јавља творбена морфема грчког порекла — *ισα*.⁶⁰

в) турска лексика, која је дошла до изражаја у најразличитијим областима људске делатности и људског сазнања, иако је у новије време

⁶⁰ Овакав тип творбе у великој мери је заступљен у Вуковом *Рјечнику* (о томе в. код: П. Радић, *Суфикси несловенског порекла у Вуковом "Српском рјечнику" из 1852. године*, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 17/1, Београд 1988, стр. 295).

Грчки утицај може се претпоставити и на плану грађења збирних именица суфиксом *-ија*, који је у овом говору продуктиван (в. V. 16). Овај суфикс је забележен на ширем терену староштокавских говора, у косовско-метохијским говорима, у александровачком и бруском говору (в. код: Р. Алексић, С. Вукомановић, *Основне особине александровачког и бруског говора*, стр. 304). Овај суфикс је, међутим, заступљен и у низу других српскохрватских говора, нашта указује и његова заступљеност у Вуковом *Српском рјечнику* из 1852. године (уп. нпр. *Арџија*, *арџатија*, *брџџанија*, *Грџџија*, *Маџџрија*, *момџџија*, *Немџџџија*, *паџџрија*, *пашџџџија*, *солџџџија*, *Срџџџија*, *Турџџија*, *хаџџџија* итд.).

потиснута савременим начином живота, као и српскохрватским језичким стандардом. Турцизме, стога, бележимо и у оквиру различитих врста речи:

— именице: *haber* (тур. haber), *alāt* (тур. alāt), *bājca* (тур. bahçe), *edkat* (тур. vakit), *inĥa* (тур. yenge), *būljuk* (тур. bölük), *dāmar* (тур. damar), *jāncik* (тур. yancik), *kdiu* (тур. kayış), *kōmšija*, *komšiluk* / *komšilak* (тур. komşu, komşuluk), *kāt* (тур. kat), *kašijka* (тур. kaşık), *makdse* (тур. makas), *pastĥma* (тур. pastırma), *sāč* (тур. saç), *sōvra* (тур. sofa), *sĥca* (тур. sıçsa), *talbūdna* (тур. daulhane, davulhane), *mīna* (тур. tipe) *ĥuprījā* (тур. köprü), *ĥutek* (тур. kötek), *šēfteliĥa* (тур. şeftali), *kadivūca* (тур. kadife), *raβaβijā* (тур. arabacı), *šijše* (тур. şise) и др.

— придеви и прилози: *baraβar* (тур. beraber), *baĥka* (тур. başka), *būvakaτ* (тур. birvaktile), *deβan* (тур. dert), *ič* (тур. hiç), *kōca* (тур. kosa), *marūvētan* (тур. marifet), *raτnē* (комп. , тур. rahat), *sabaĥle* (тур. sabahile), *sāmĥim* (тур. şankim), *tamān* (тур. tamam) и др.

— глаголи: *alālit se* (тур. helâl), *arlaycat se* (тур. anlamak), *batūcat* (тур. batmak), *beĥenūcat* (тур. beĥenmek), *mānūcat* (тур. behane) и др.⁶¹

Утицај турског језика препознатљив је и у фразеологији, упор. нпр. полукалке типа *némat haber*, *jēsti ĥutek*, које познаје и шира балканска територија (тур. haberi yok, алб. s'ka haber, арум. nu ari hăbari; тур. kötek yemek, арум. măkā kiuteka итд.).⁶²

г) лексика европског порекла, која се посебно у новије време интензивније укључује у лексички систем овога говора. Ту се, пре свега, могу истаћи бројни германизми преузети из немачког језика, на пример: *арманика* (нем. Harmonika), *жаџа* (нем. Säge), *лџкуз* (нем. Luxus), *кōштат* (нем. kosten), *парадџз* (нем. Paradeis), *плџ* (нем. Platz), *потрџит* (нем. treffen), *регрџоват* (нем. rekrutieren), *цџгла* (нем. Ziegel), *шџнац* (нем. Schanze), *шџља* (нем. Schale), *чпдрет* (нем. Sparherd), *штџркат* (нем. stärken) итд.⁶³

⁶¹ Турцизми се у ограниченом броју јављају и у оквиру других врста речи, на пример предлога (*seβet*, тур. seβer), речца (*јок*, тур. yok), узвика (*аман*, тур. aman).

⁶² В. код: Оливера Јашар-Настева, *Македонските калки од турскиот јазик*, Македонски јазик, кн. 1-2, Скопје 1962/63, стр. 167; Б. Конески, О. Јашар-Настева, Б. Настев, *Македонската фразеологија во балканскиот контекст*, у зборнику радова: Б. Настев, *Аромански студии*, Скопје 1988, стр. 90.

⁶³ У одређивању порекла стране лексике консултована је следећа литература: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, књ. I-III, Zagreb 1971-1973; Max Vasmer, *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*, Berlin, 1944, стр. 1-154; Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979; Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохишког дијалекта*, књ. I, II, Београд 1932, 1935; Miloš Trivunac, *Deutsche Lehnwortforschung im südslawischen Sprachraum*, Belgrad 1941, стр. 1-24; Ivan

3. На лексичко богатство овога говора најбоље указују бројни лексички дублети. Образовању дублета овога типа могла су допринети различита језичка и дијалекатска укрптања којима је био изложен овај крај (При томе су поједини облици данас јасно маркирани као архаични и ретки): *бубањ / гди, кдиш / рѣмик, жирѣка / копрѣва, бркови / мустаћи* (арх.), *лонац / грне* (арх.), *шѣрна / каленѣца* (арх.), *кашѣка / ложица* (арх.), *двѣлја / љица* (арх.), *парадајз / патлиџан* (арх.) *стакло / срча* (арх.) *газдѣлук / богѣсто* (рет.), па и *вдѣша / стакло* (арх.) / *шѣше* (арх.) итд.

Овакво лексичко богатство на плану синонимије омогућило је да у лексичком систему дође до изражаја и тежња за семантичком специјализацијом бројних облика, чиме се појава синонимије у знатној мери редукује, уп. *мдс* (=брвно) : *хупрѣла* (=мост), *нбжице* (маказе, обично виноградарске): *макѣсе* (маказе за подшишивање), *пасуљ* : *грѣ* (=врста неког граха, тзв. *дѣљи грѣ*), *вдѣша* (=флаша, боца) : *бѣца* (=дрвена посуда која се користи приликом печења ракије), *тестѣре* (=мања пила којом рукује обично један човек) : *жѣга* (велика пила за сечење стабала, којом рукују два човека) итд.

VII. ОНОМАСТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Говор села Мрче (етник *Мрчанин / -нка*, ктетик *мрчки*)⁶⁴ карактерише се развијеним системом именовања, који је и поред одређених трагова међујезичких укрптања на овом терену у основи сачувао богати словенски ономастички систем.

1. У систему именовања људи истичу се три типа имена:

а) презимена, тј. патроними, као на пример: *Антић, Гѣлић, Ђевић, Милѣновић, Мѣлетић, Милѣђевић, Мѣнић, Сѣвић, Филиповић*. С обзиром на то да Мрче није многољудно село, те да је изложено константном опадању броја становника, систем секундарних и старих презимена или породичних надимака није развијен.⁶⁵ Забележена су само два стара

Popović, Geschichte der serbokroatischen Sprache, Wiesbaden, 1960, стр. XX–687.

⁶⁴ М. В. Мишићевић у делу *Краљевина Србија у прегледу села Косаничког среза помиње и ово село, али у облику Мрча* (стр. 392). Исти облик, *Мрча*, помиње се и у раду Слободана Марјановића, *Антропониими међу топонимима Горње Топлице* (Втора југословенска ономастичка конференција, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1980, стр. 173–182), у којем је дат део ономастичке грађе овог села.

⁶⁵ Бројност секундарних презимена превасходно је карактеристика многољудних насеља, в. на пример код: П. Радић, *Из ономастике села Милошева у Великом Поморављу*, Ономатолошки прилози, књ. III, Српска академија наука и уметности, Београд 1982, стр. 419–458; П. Радић, *Из ономастике села доњег тока реке Белице у северној Србији*, Ономатолошки прилози, књ. VII, Српска академија наука и уметности, Београд 1986, стр. 549–583.

г) шуме: *Буче / Буца* (букове шуме), *Дрендева глава, Јавор, Јаворје, Јелак, Обли камен, Падиње, Сребреница*;

д) узвишења, брда и планине: *Жута прлина, Златна чука, Клисура, Пилтковица* (врх), *Прѣсло* (висораван), *Трѣска, Томашевица, Чука*;

ђ) камењари: *Бѣли крш, Врлѣтница, Жути крш, Мѣчкина рупа, Оштри крш, Прјосоје, Сйга, Цуцуља*;

е) потоци, реке и извори: *Бѣли пѣток, Вѣлика река, Гарѣнски пѣток, Гужевник* (и *Гужевник*, поток), *Извор код Јавора, Извор у Буче, Код водѣ* (извор), *Корѣто* (извор), *Мала река, Сѣочка река, Синѣновица* (извор), *Слѣтски пѣток, Тавни пѣток, Штѣвска река*.

4. Ономастичка грађа села Мрче, и на основу површног прегледа, указује на низ архаизама који се крећу у релацији словенска — несловенска база. На несловенском плану могу се, чини се, издвојити неколика слоја:

а) предсловенски језички слој који је у виду супстрата сачуван у једном броју облика, пре свега у оквиру старобалканске пастирске терминологије, уп. на пример корен *баљ-* у речима *Баљко, Баљѓс, Баљѣга, Баљѓшко, Баља, Баљѣша*, као и *баљас* (тј. *баљаст*, белоглав). Исти корен забележен је у арумунском (*ba'lu*), албанском (*balosh*) и грчком (*μπάλια, μπάλιος*). Слично се може констатовати и за основу *кал-* у речима *Калѣша, Калѣшко* (као и за основу *бач-* у апелативима *бачѣја, бачѣца, бачѣвина*).⁶⁷ Мрчки топоним *Цуцуља* такође указује на предсловенски језички супстрат.⁶⁸

Чини се да се овом језичком слоју могу прибројати и поједине творбене морфеме, као на пример суфикс *-ѓња* у бројним изведеницама типа *Бѣлѣња, Зѣкоња, Пѣвоња, Шѣроња* (па и лично име *Рѣдоња / Рѣдуња*). Суфикс *-ѓња* у одређеном фонетском лику познају и румунски и албански говори,⁶⁹ а његова старина у српскохрватским говорима је несумњива.⁷⁰

б) грчки језички слој, који се од претходног не може увек јасно оделити, препознаје се на овом плану преваходно у једном броју личних

⁶⁷ В. код: Р. Skok, *Etimologijski rječnik...*, књ. I (под *balja*) и књ. II (под *kaluša*), в. и тамо наведену литературу.

⁶⁸ В. нпр. код: Божидар Настев, *Контакти међу македонскиот и ароманскиот јазик*, у зборнику радова: Б. Настев, *Аромански студии*, Скопје 1988, стр. 70.

⁶⁹ В. о томе код: Петја Асенова, *Към характеристиката на балканския езиков съюз (фонемна, морфемна и именна система)*, София 1984, стр. 195.

⁷⁰ Име *Рѣдоња* као и *Сестроња*, потврђено је већ у Дечанским хрисовуљама (в. код: Милица Грковић, *Имена у Дечанским хрисовуљама*, Нови Сад 1983, стр. 81).

Могуће је да се у оваквом контексту може сагледати и име *Рѣдуле* које се јавља у мрчким народним песмама. Наставак *-ул* био је чест у старосрпским именима влашкога порекла (о томе в. код: Р. Skok, *Etimologijski rječnik...*, књ. III, под *-ul*; в. и тамо наведену литературу).

имена. То се, на пример, може констатовати за шире заступљено лично име *Ђурђе* (грч. Γεώργιος), али се то вероватно односи и на име *Јагџа* (грч. -лат. Agatha). Занимљив је у том смислу и патроним *Нисџа* / *Инисџа*, који се, чини се, такође може довести у везу са балканским грцизмом *νησί* (арум. nisie, алб. nisī, "острво").⁷¹ Име планинског врха *Пилдтовица* подсећа на библијско име (уп. грч. Πιλάτης).⁷²

Грчки наставак *-ија* (*-ία*, *-εία*, *-ιά*) широко заступљен у румунским, арумунским и албанским говорима,⁷³ вишеструко је чини се заступљен у мрчком говору (в. и V. 1б). На ономастичком плану у везу са њим могу се довести лична имена типа *Драгија*, *Милија*.⁷⁴

в) турски језички слој препознаје се у низу топонима. *Бегљачка ливџа* у првом делу синтагме има турцизам *беглук* / *беглак*⁷⁵ (тур. beglik = бегово имање); *Пашалуче* има у основи турцизам *пашалук* (тур. paşalık). Слично је и са облицима *Калдџма* (тур. kaldırım = каменом поплочан простор), *Сиџа* (арап. sibga).⁷⁶

У облику *Синдновица* препознаје се муслиманско лично име *Синап* (тур. Sinan). Међу личним именима мештана Мрча забележено је и лично име *Султџна*, што је, у ствари, хипокористик од облика *Султанија* (тур. sultaniye = принцеза, царева кћи).

⁷¹ О томе в. код: Р. Skok, *Etimologijski rječnik...*, књ. II, под *нисџа*. Уп. и старогр. νησος, острво (в. код: *Grčko-hrvatski ili srpski rječnik*, приредили О. Гроки и Н. Мајнарић, Загреб 1976).

⁷² У *Речнику косовско-метохиског дијалекта*, Гл. Елезовића, реч *пилдт* значи "ђаво, препреден, окретан скоро као крилат" (књ. II). Ово показује да се ова реч, као и топоним, могу везати за библијско име Понтија Пилата.

⁷³ П. Асенова, *Към характеристиката на балканския езиков съюз...*, стр. 192, 193.

⁷⁴ Мушко име Драгија забележено је у Дечанским хрисовуљама (в. код: М. Грковић, *Имена у Дечанским хрисовуљама*, стр. 175).

⁷⁵ Апетатив *беглак* (поред *беглук*) бележи и Гл. Елезовић у *Речнику косовско-метохиског дијалекта* (књ. I) (уп. и *комшиљук* / *комшиљак* у мрчком говору).

⁷⁶ *Сиџа* је, по Гл. Елезовићу, арапска реч која значи "иње на гвозђу или на сукненим стварима". У овом облику Елезовић је забележио и име села у околини Пећи (Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, књ. II).

РЕЧНИК ⁷⁷

А

абер, м — у изр. *абер не́мат*, не мари́ти.

а́кат, -ам несврш. мучити се око чега, задржавати се с чим. — *А́ка, а́ка дн с мѝном на пѝту.*

ала́лит се, -им сврш. опростити се од кога. — *Да се ала́лимо*; отарасити се кога. — *Ала́лио сам се ове́ крѝва.*

арлайсат се, -ишем сврш. и несврш. разуме (ва)ти. — *Че́кај док се арлайшем ма́ло.*

Б

ба́ба, ж ташта. — *Ба́ба ми бѝла дѝбра.*

бајча, ж башта. — *Пуштио говѝда његѝва, уѝшла у кѝпус у бајчу.*

ба́љас, -ста белоглав.

бараба́р, прид. непром. исти, једнак. — *Јагње његѝво бараба́р с овцом сѝд*; прил. заједно, упоредо. — *Иду бараба́р.*

батѝсат, -ишем сврш. крепати, црћи, али фиг. и ослабити, осушити се.

ба́чеват, -ујем несврш. бавити се прерадом млека. — *Бачевѝла сам пре́ мѝдо.*

бачѝвина, ж зграда у којој се бачује. — *У бачѝвина се берѝ ка́јмак, сѝра.*

бачи́ца, ж жена која бачује. — *Бѝла сам до ла́ни бачи́ца.*

ба́шка, прил. одвојено, посебно.

беге́нѝсат, -ишем сврш. и несврш. волеги, заволеги. — *Онда ја беге́нѝшем дево́јку.*

бе́ло жи́то (и бе́ло_жито) јечам.

белу́цат се, -ам несвр. беласати се. — *Сне́г се белу́ца по ливада.*

бе́лце, -ета (и беѝче / беѝче) — беланце.

бе́љик, м врста церовог дрвета. — *Гре́ду да о́тсечиш од бе́љика, то́ најбо́ље.*

беѝче — в. белце. — *Сла́ђе беѝче од жу́јче.*

бикови́т прид. (и пасту́шат) неуштројен, фиг. бесан. — *То́ је бикови́т ве́нар.*

би́рвакат, -кта — у изр. од би́р-

⁷⁷ У речничком прегледу акценцовање су само основне речи, тј. одреднице, док се парадигматска акценгуација углавном не даје.

вакта, одавно, одавнина. — *Од бйрвакта знам ту причу.*

биће с туча, батинање. — *Сјде нѣма биће у вјскѣ.*

благ дан — изр. празник.

бѡље, прил. више. — *Бѡли и' бѡље него сйнове. Бѡље вѡлим бѡбу.*

бѡца ж (и полѡвница) дрвени суд у који тече ракија док се пече.

брана ж (и влак м) дрљача, оруђе за дрљање, тј. уситњавање орања.

брѡт (се) бѣрем несврш. скупљати (се). — *Од јутра до вѣче ту се бѣре нѡрод. Треба да бѣре сѣно.*

брѡго, прил. брзо. — *Брѡго да дѡђеш.*

брѡија, зб. брда. — *Пасу ми ѡвце по онѣ брѡија. По цѣлем брѡија йду.*

брѡњи прид. брдовит. — *Тѡ су брѡња мѣста.*

брйждѡт, -им несврш. шибати, сећи (каже се за ветар или промају). — *Ѡвде у кѡће мѡдѡ брйждѡ.*

бук м (мн. букови) вир. — *Вѡдопад кад пѡда чйни прѡво бук. Купѡу се тѡмо у бук.*

букова печѡрка — изр. гљива која расте на кори буковог дрвета.

буљук м гомила, мноштво. — *Тѡ бѡло буљук ѡваца и гѡведи.*

бурѣт, -им несврш. мокрити. — *Нѣка је, нека бурй.*

бутат, -ам несврш. гурати. — *Стѡлно ми нѣшто бута по цѣпу.*

В

вагѡн м дрвена посуда.

вѡздан прил. цео дан.

вѡкат, -кта м (мн. вѡктови) време, доба, — *Вѡкат да се тѣра ка кѡће. Йди ми нѡде вѡкат да се ја жѣним.*

вѡљат, безл. треба, мора се. — *Вѡљ да се рѡди мѡдѡ.*

вѡрен, прид. куван. — *Он и вѡрен и пѡчен.*

вѡрит, -им несврш. кувати.

вѡлико (и вѡлико) прил. много. — *Крѡве вѡлико лежѡле. Он йма вѡлико ѡваца.*

вѡнт м (мн. вѡнтови) гласине, неистине, у изр. *вѡдити вѡнтове.*

вѡнка ж (и йнка) левак. — *Вѡнка је за ракију, за вѡно.*

вѡтлит, -им несврш. обртати (се), окретати (се). — *Сѡв ѡде у град, по јѡдан сѡм у вѡйве вѡтли.*

вѡштат, -им несврш. њиштати. — *А кѡљ сѡмо вѡшти.*

вѡк м (мн. вѡкови) две греде причвршћене јѡдним крајем за осовину од волујских кола. Служе за свлачење дрва са планине; дрљача (в. брана).

вѡкно с глиста, паразит у животињским цревима.

вѡчит, -им (и вѡчит) несврш. дрљачити. — *Вѡ вѡчи орање. Дрљача се зѡвѡ што се вѡчи; гребенати. — Тѡд се вѡчи вѡна на вѡчѡру.*

вѡша хиц. од во.

вр — у изр. *на вр петндес дѡна*, петнаестдесно.

врањѡвина ж црнина. — *Турѡли врањѡвину, рушили.*

врѡме, —сна непогода, киша, снег. — *Врѡме бѡло и несѡм мѡдѡ да дѡђем.*

врѣт, -им несврш. кувати шта до клучања, обично воду. — *Врѣли сѡмо*

вѡду.

врз, предл. поврх, изнад. — *Врз*, —
земљѡ се вѡди.

врливѡј м губљење, тј. нестајање,
одлажење у различитим правцима.
— *А сѡд тѡ, мѡмци и девѡјке сѡмо*
врливѡј неки.

врсник м (мн. врсници) вршњак. —
Он ми врсник.

врућарка ж чаша за врућу ракију.

вршан, -шна пун, препун. — *Сѡба*
пѡна вршна бѡла нарѡда.

Г

газдѡлук м богатство.

гѡлит се, -м несврш. ведрити се. —
Евѡ, гѡли се. Вѡздан се гѡли.

гѡвит, -им сврш. треснути, стропош-
тати се. — *Гѡвила о зѡмљу.*

гѡнтат, -ам несврш. причати глу-
пости, бесмислице. — *Нек гѡнта ѡн.*

главња ж клادا, греда.

глѡдан, -дна леп. — *Не глѡда ме ѡн*
што сам глѡдна.

гледѡнце, -ета (мн. гледѡнци) зе-
ница.

глеђана ж око.

госпѡдит се, -им несврш. чинити се
господином или госпођом, гордити
се. — *Нѡкако се не господѡм.*

гѡч м (мн. гѡчеви) бубањ.

градѡшка ж (и градѡшка) комад
града.

грѡдан, -дна (и рѡжан, -жна) жалос-
тан, јадан. — *Е, грѡдан ти.*

грѡдит, -им несврш. гроктати. —
Сѡиња грѡди вѡздан.

грѡђе прид. комп. горе. — *Грѡђе врѡме*
бѡло прѡ; прил. више. — *Ал мѡјке га*
ѡпет грѡђе жѡѡ.

грѡбен, м најстрмији део какве пла-
нине.

грѡдељ, м руда на плугу.

грѡдом прил. идући, тј. у путу.
— *Лѡпцѡла би грѡдом. Јѡм грѡдом.*
Сѡѡд грѡдом.

грѡња ж ларва мољца.

грѡн м жбун, грм. — *Израсѡ тѡ*
јѡдан грѡн.

грѡне, -ета земљана посуда, лонац.
— *Тѡ се сѡѡ тѡри у грѡне.*

грѡаница ж врста јела од печеног
кукурузног брашна.

грѡда ж млад сир.

грѡдњача ж — / *Тѡ је памѡчно плѡт-*
но за цѡђење сѡра /.

гурѡча ж крмача. — *Е, тѡ је вѡлика*
гурѡча бѡла.

гѡре, -ета прасе. *Ѳнда заклѡли тѡ*
гѡре. Гѡрића бѡло кѡца.

Д

дѡљ, -и даљина. — *Вѡлика тѡ дѡљ.*

дѡмар, м жила, хрскавица. — *Јѡдари*
ми инѡкцију као у дѡмар. Расѡчѡм
рѡп и изѡдим ју ѡнѡј дѡмар.

двизѡрка, ж овца или коза са
навршеном годином.

дебѡлиште с плодна земља.

деверѡчић м деверов син.

дѡѡа, -е таст, женин отац. *И дѡѡа*
ми пѡшо.

дѡѡа, узв. хајѡе, нека. — *Дѡѡа ти*
напѡши.

дѡран, -рна јадан, кукаван. — *Еј,*
дѡрна дна.

дерлетѝја ж слаба, неплоднањива или ливада, обично у странама.

десетак м крстина од десет снопова.

дѣтла ж детлић.

дечѝја зб. деца

дивљак м дивљи вепар.

дивљѝна ж дивљач, дивљс животиње.

дѣ_ока (и дѣка) — у изр. *дѣћи кѣме дѣ_ока*, досадити, додијати коме.

дѣколан, -лна беспослен. — *Такѣ тѣ кад је чѣвек дѣколан.*

доколийсат, -ишем несврш. беспосличити, досађивати се. — *Етѣ, не ради, доколийше.*

добѝтит, -им несврш. долазити. — *Тѣшко кѣће коѣдј нико не додди.*

досељак м (мн. досељаци) досељеник.

дрингарат, -ам несврш. звонити, звецкати. — *Дрингарду сѣдови.*

дрѣгема прил. (и дрѣги ма) други пут, следећи пут.

дрѣги ма в. другема.

дѣљат, -ам (и дѣљат) несврш. копати.

дѣрат, -ам несврш. задржавати се око чега, тумарати. — *Нѣ зна дѣ и' остѣвила но дѣрам те трѣжим тѣмо.*

Ђ

ђаволѣсан, —сна љаволаст. — *Ђаволѣсно је јѣре*

ђѣка ж (и рѣба) одело, роба. — *Има-ла сам ја пѣно љѣка.*

Ж

жага, ж тестера, пила

жаљосан, —сна — у изр. *Јѣ сам жаљосна дѣцѣ*, тј. жељна деце.

жарѝка ж коприва.

жељка ж корњача.

женскадѝја / женскадѝња зб. женска чељад. — *Женскадѝја раѣтала од дваца сѣкно.*

живѝна ж животиње; живи свет.

жѝшка ж варница.

жујѝце, -ста (и жујѝче, жуѝче) жуманце.

жујѝче в. жујѝце. — *Слађе бедѝче од жујѝче.*

жутан м биљка са великим жутим цветом.

жуѝче в. жујѝце.

З

зѣвала ж хрпа незденутог сена. — *Отѝоси се прѣво кѣпе у зѣвале, па у пѣс.*

зѣвет м обичај. — *Зѣвети не трѣба да се напушћу.*

зѣвѣтриште с заветрина.

зѣвој м место на глави где коса расте у разним правцима, цвет.

заврѝиват, -ујем несврш. запиткивати, упитати кога питањима. — *Заврѝује ме комадант.*

загѣдит, -им сврш. зачинити, дотерати (обично ручак). — *Ручак трѣба да загѣди.*

загрѣчит, -им сврш. одвојити, предвојити. — *Мѣрам да загрѣчим стѣку.*

задѣвит, -им сврш. презалогјити, заварати се храном. — *Крѣве мѣло задѣве ујутро, па посе нѣсу гѣдне.*

задуљат, -ам сврш. закопати. — *Ка- ка ме мати́ка заљу́дла, она́ка ће ме заду́ља.*

за́јец м зец.

закло́пит, -им сврш. затворити. — *Закло́пила де́цу у сџбу.*

закрџо́жит, -им сврш. направити неред, нарочито после каквог посла. — *Одма закрџо́жи по себе.*

заломџен, прид. пун којекаквог ло- ма и наноса (нарочито за ливаду). — *Тре́бе лива́де кад ова́ко заломџене.*

за́мѣтак, -тка цак или врећа на ле- ђима.

за́очи прил. скупо, прескупо. — *О́ће да продѣ за́очи.*

запа́јат, -ам несврш. давати коме воде или какве течности да пије. — *Прво и' мдло запа́јдо док се несу по- врѣтали.*

зарављен прид. вршан, пун. — *Дѣв ка́нте зарављене.*

за́струг м (мн. заструзи) дрвена по- суда за кајмак. — *Имѣли смо прѣ пуно за́струга.*

затмо́нет, -им сврш. затамнити, за- мрачити. — *Сунце затмо́не. Зат- мо́нѣла сџбу. Ча́ша затмо́нѣла.*

зачѣпат се, -ам сврш. закачити се, везати се за што. — *Зачѣпа́ла си се за говѣда на са́мо тѣ. Зачѣпа́ло се за ма́јку.*

зџорит, -им несврш. говорити. — *Зџори́ јѣче, брѣ.*

зи́мњи, прид. зимски. — *Тѣ је зи́мње дџба.*

злојѣшан, -шна онај који слабо једе. — *Иџјно дѣте злојѣшно.*

зрнча́р м врста зрнастог снега.

S

сви́ска ж двогодишња овца.

И

изволет, -им сврш. изнаћи коме нешто, измудровати. — *И тѣ ми, бџ- гати, изволе́ла.*

изга́јит, -им сврш. очувати, одгаји- ти. — *Тре́ба да де́цу изга́и.*

и́зедна прил. непрестано. — *Ма́јка га и́зедна трѣжи.*

и́ме од воле́ња — изр. име од миља.

и́н, и́на, и́но један. — *Тре́ба му са́л по и́но кашѣче.*

и́нђа ж сватица, девојка на свадби.

и́нка в. винка.

иско́рутит, -им сврш. извалити. — *Подмѣштио пи́јук на врѣта оздѣле и иско́рути́о врѣта.*

иско́чит, -им сврш. попети се, изаћи. — *Иско́чили на брџо; фиг. Измерѣли смо, мѣдго иско́чили.*

иско́чит се, -им сврш. отети се, осло- бодити се. — *Кад еџд га затѣдре бн се иско́чи.*

испа́ћават се, -ам несврш. размно- жавати се. — *Испа́ћаву се лџко.*

испра́тница ж (и испра́тњица) ис- праћај (обично регрута у војску).

испра́тњица в. испра́тница.

истѣшат се, -ам сврш. смирити се након свађе, љутње; каже се за хлеб који се склања са јаке ватре да би се затим равномерније и спорије допе- као.

истѣрит, -им сврш. испустити. — *Иџје из рука́ истѣрио.*

ицџат, -ам сврш. исисати. — *Кџче зачџс ицџа крџа.*

йч прил. ништа, нимало. — *Йч не бегенйшем ја тџ.*

J

јагањчџр м (и јагачџр) врста орла.

јагачџр в. јагањчџр.

јаглџче, -ета везена марамица.

јанџик м сџљачка торба.

јџдамџ прил. јџдном, јџдамџпут. — *Јџдамџ дџшо глџдан.*

јџдар, —дра пун, дебео.

јџднако прил. исто. — *Бџће, тџча, тџ ти је јџднако код нџс.*

јџва ж врста дрвета.

јџк, рџца за одрицање.

јџмужан, —жна— у изр. *јџмужан сџ-ра*, сир каџ се тек почне правити од невареног млека.

јунаџйја зб. јунад.

јџтре (и сџџтра) прил. сутра.

K

каџивџица ж цвет разнобојних латица.

калаврџка ж некаква штџта, невоља. — *Мџја дџџа напрџвила калаврџку. У тџма пџсмама сџмо нџка несрџћа, калаврџка; приџ. бројни. — Ймам дџџу калаврџку; уп. и изр. пџвише калаврџка, превџше. — Ймам људџ пџвише калаврџка.*

каленџца ж земљана посуда, шерпа.

каленџче, -џта мања земљана посуда која служи као тањир.

канџица ж преџћа.

кџнтат, -ам несврш. радити, петљати око нечега.

каравџн м (и карамџн) врста крушковог дрвета.

карамџн в. караван.

кџт м спрат.

качџмак м врста јџла од кукурузног брашна.

кџимџ прил. пред зиму.

кџиша ж џушка, пејор. нос. — *Кџд га појџре, јџж набџе кџшу дџле и ску-тџри се.*

кџџтат, -ам несврш. гџгати, клатити се.

кџџбук м (мн. кџџбуџи) мехур.

кџџба ж неплодно земљиште, најчџшће због лоше конфигураџије. — *Пшџниџа у тџ кџџбе нџе мџгла да рџди.*

кџџћи прил. увџче.

кокаџат, —чем несврш. кокоџакати. — *Онџа дџна кокаџе вџздан.*

кокџиџа ж кошџица.

колџгат, -ам несврш. шврљати. — *Овџ вџлови мџџго вџле да колџгу. Вџше вџлим да колџгам нег да рџдим.*

колийни приџ. колийџки. — *Еј, колийно је дџно мџло.*

комшиџак м (и комшиџук) сусџдство, комшиџук. — *С комшиџкем нџе мџго.*

комшиџук в. комшиџак.

кџпат, -ам несврш. дупсти (нпр. дрво). — *Прво трџба да кџпа дрво; окопавати (нпр. кукуруз).*

кџра ж (и самџр) корњачин оклоп.

кџрам, -рма (и трџбу) стомак, трџух, најчџшће код животиње.

кормџн м пејор. стомак.

корџба ж пџжсва куџица. — *Спџж има корџбу.*

кѡтур м карика у ланцу.

кѡчар м свињац.

кѡца прил. пуно, доста. — *Имам чѡ-
љади кѡца. Иђашѡ кѡца, шта му сѡд
би.*

кошара ж зграда, обично оплетена
прућем и са сламеним кровом. У
њој најчешће бораве овце.

коштѳрак, -рка коштица у воћу.

коштурљив прид. који има у себи
коштицу.

крѡдом прил. тајно, у тајности.

крѡтит, -им несврш. сећи.

крѡвит се, -им несврш. врчати
(обично се каже за јарца или срни-
даћа).

крѡлук м врста дивљег голуба.

крилѳкат, —чем несврш. каже се
за гласове које испуштају голубови
крилуци.

крѡкат, -ам несврш. халапљиво јес-
ти, ждерати.

крѡкѡт, —ћем несврш. грактати.

крѡпит, -им несврш. заливати, прс-
кати шта. — *Зѡчеви угѡнули, вѡлда
овѡ што кропѡмо жѡта.*

крѡшња ж котарица у којој се држи
плетиво.

крѡстѡнице ж мн. крѡта.

крѡтна ж гомила унакрсно сложе-
них снопова.

крѡт м (и крѡт) кртица.

крѡтог м (мн. крѡтози) отпаци, сме-
ће, посебно начињено после каквог
посла.

крѡта прид. (и тѡшка, стрѡдна)
трудна.

крѡћѡњѡк м (мн. крѡћѡњѡци)
хришћанин.

кѡжаљ, —жља (и клѡс) клип куку-
руза.

кѡја ж кучка.

кѡкља прид. мршава. — *Она кѡкља
жѡна.*

кѡн м врста дрвета.

курѡзиште с место под кукурузом.

Л

ладѡвиња ж хладноћа.

ласно прил. лако. — *Јѡ извѡдо сѡѡ
оѡам ласно. Ласно ћемо.*

лачан, —чна гладан (за животињу,
пса).

лѡк м леја — *Крѡпе дѡректно на лѡ-
кова; мрвица, мало. — Дѡј му сѡмо
лѡк водѡ.*

лемѡзје зб. сламени кровни покри-
вач.

лѡна прил. (и лѡна) мало, малчице.
— *Лѡна се сѡмо подѡгне. Сѡд лѡна
дрѡкше.*

лѡнѡѡза ж лењивац, нерадник.

летѡрак, -рка лептир.

лѡвра ж пејор. пас, кучка.

лисѡ ж пејор. лице. — *Кѡтѡ ударим
по лисѡ.*

ложѡца ж кашика.

лопѡр, м. дрвена направа лопатас-
тог облика на коју се ставља хлеб
кад се пече. — *На лопѡре тѡриш и
печѡш.*

Љ

љѡска ж јаје. — *Накѡво дѡста љѡсѡ-
ка; ивер.*

М

мајно прил. мало. — *Мајно ли се такв копџиле. Мајно ли ти тџ. Нек мајно попрџчају.*

макарит, -им несврш. кварити, преиначавати, обично какву намеру. — *Те џџне макарџе џџџма.*

манџсат, -шем (и манџсат) несврш. — налазити ману нечему. — *Нема шта да му манџше. Манџшу, неће да јеџу.*

марџвџтан, -тна послушан, миран; честит.

маслџтат, -ћем несврш. слинавити, шмркати; фџг. трабуњати, причати глупости.

матрикука ж лагарија, измишљџтина, у изр. *бџпске матрикуке.*

међа ж камен међаш.

мџк на сџза, — изр. нежан, спреман да лако заплаче.

мџчак, -чка (мн. мџчкџви) медвед.

мир м плик, на пример од опеко-тине.

младџња ж омладина. — *За младџњу данџс џџбро.*

млозџна ж мноштво.

мџлба ж (и мџлба) моба.

мџс, -ста брвно преко какве воде.

мџчџло с бара; вир крај кога се тр-ли.

мрџзга ж јџзгро ораха или каквог сличног плода.

мрџсџвџстица ж врџглавица, нес-вестица. — *Ўвати ме мрџсџвџстица.*

мрџтина ж масноћа.

мрџџња ж лењштина.

мумџруз м кукуруз.

мустџћи мн. бркови.

мушкаџија зб. мушка чељад, муш-карџи.

Н

набџрат, -ам несврш. скупљати. *На-род се набџра ту.*

наџвек прил. увек, вџчито. — *Наџвек сам код џваца.*

наџвлаш прил. намерно — *Наџвлаш пролаџим овџм путџм.*

наџлџд прил. наизглед. — *Лџп мџ-мак наџлџд.*

наџвџр прил. напоље, ван.

наџџват, -ам несврш. — у изр. *наџџ-ват џме,* давати име, крстити, име-новати.

наџџама прил. одјџдном.

наџџлит се, -им несврш. наџнути се, накривити се. — *Наџџлио се и дрџма.*

наџџуљак, —љка плик, жуљ.

наџковџља ж наковањ.

накрџнут, -ем сврш. покренути, по-терати шта у неком смеру. — *Ајџд накрџни стџку.*

намеџнут, -ем сврш. назначити, под-сетити. — *Намеџни ми мџло па џу да ти каџжем.*

намет м снежни смет.

напџсџмице прил. (и насџнте, на-сџнте) насумице, не глеџајући.

напџџдит, -им сврш. истерати, али и изагнати стоку на какву храну. — *Треба да напџџдим говџда да не џдем за вџма.*

напџџћен прид. (и напџџћен) истеран. — *Бџла напџџћена свџња. Напџџћене свџње на жџр бџле.*

напџџчит се, -им сврш. испугчити се. — *Напџџчио се џут.*

нара̀внит, -им сврш. напунити, на-
вршити. — *Трѝес го̀дина нара̀внио.*

насе́нте (и насе́нте) в. напосумице.
— *Плетѝ насе́нта. Насе́нте плѝла.*

натон̀тат, -ам сврш. натрпати, по-
себно у облачењу. — *Натон̀та му*
онѝ ђеке.

на̀хва ж на̀вс.

на̀бордат се, -ам сврш. напити се.
— *Одма се на̀борда.*

нѐспутно прил. (и снѝпутно) оно
што није успутно.

ницѝња ж оток на телу.

но̀жице мн. маказе, првенствено
виноградарске или за шишање ова-
ца.

О

обе́лит, -им сврш. ољуштити. — *Трѝ-*
ба да обе́лим кромпѝр.

обѝр м креста у живине.

обсѝвка ж зовино дрво.

оби́ђење с воља, жеља, укус(?) — *То*
је по тѝдем оби́ђењу.

оби́јодит, -им сврш. обићи; фиг. по-
кушати, пробати, примаћи се. —
Ћѝле ни оби́јодо. Нѝће ни да оби-
јоде сѝно.

оби́њат, -ам сврш. нападати, нах-
ватати се (за иње). — *Кад оби́ња по*
шѝме.

обра̀мња́ча ж обрамица.

о̀брат, обѝрем сврш. окупити, поку-
пити, потерати. — *Остѝше тѝлаци,*
йди и њѝ да обѝреш. Вечѝрас обѝ-
ри ранѝје стѝку. Мбрамо да обѝremo
двѝце. Обрала га милицѝја; спопасти.
— *Обрѝше ме те ја попѝ јѝдну.*

обрѝт се, -ем (и обрѝтнут се) сврш.
наћи се, затећи се где. — *Обрѝо се*
тѝна. Ко зна дѝ би се обрѝле.

обрѝтнут се в. обрет се. — *Да ми е*
да се обрѝтнеш тѝна.

овѝјат, -ем сврш. очистити зрневље
од плевѝ. — *Не мо̀ж да г—овѝеш ни-*
како.

о̀гањ, -гња (и ога̀њ) ватра. *И онда*
запѝлѝмо о̀гањ.

о̀гра̀ња ж ограда.

о̀дбит, одбѝјем сврш. отерати, одаг-
нати; изр. — *да се одбѝје вре́ме,* да
престану падавине, киша.

о̀двѝше прил. пуно, превише. — *То*
о̀двѝше да маскѝраш...па да се
уѝди; више, махом. — О̀двѝше о̀ви
ста̀ри лѝвци успѝву.

одеља́к м (мн. одеља́ци) онај који
је од породице одељен.

одјѝда̀ма прил. одјѝдампут, одјѝд-
ном.

одѝлет, -им сврш. притужити, доја-
дити. — *Штѝ не ѝмре, бѝш ни о̀доле*
вѝше. Такѝ ће му жѝвот одѝлет.

о̀жѝк м жарач, гвоздена шипка ко-
јом се разгрѝе ватра.

озѝмче, -ета лањско младунче, нај-
чешће теле.

оки́нут се, -ем сврш. оклизнути се,
омаћи се. — *Да се оки́не крѝва тѝмо*
о̀гле.

онома̀д прил. прекјуче.

опанча̀р м слаб снег кад тек обели.

о̀плаз м део њиве који се не изоре,
који се прескочи при орању.

опрѝвѝт, -им сврш. у изр. *опрѝвѝт*
тра̀г, пронаћи, уочити траг, ући
у траг. — *Отѝше ми нѝгде говѝда,*

мбрам да опрџвим траг. Опрџљам траг де керџи залуту.

опу́чен прид. обрушен, ороноу. — *Опу́чен је пут.*

опу́чит се, -им сврш. сурвати се, срушити се.

оста́ват, -ам (и оцта́ват) несврш. — у изр. *Девети пџас ће тџ да остава,* нејасно је да ли значи ослободити се каква греха.

откло́пит, -им сврш. отворити. — *Треба да откло́пи врата.*

отб́ч прил. пре.

оцта́ват в. остават.

П

па́ прил. (још и) некако, којекако, опет. — *Дивљина слџбо. . . лисџце па́ џмају.*

папу́че, -ета (множ. папу́чићи) папуча.

пасџнтоват, -ујем несврш. одговарати, погодовати. — *Овџ ми бџш пасџнтују.*

пастрџмит, -им несврш. уређивати свињско месо, обично за зиму. — *Пастрџмили свџње ономџд.*

пасту́шат в. биковит. — *Овџ пасту́шати вџпар.*

патџнка ж копча.

па́тит(се), -им несврш. множити (се), размножавати(се). *Ти мџж да па́тиш стџку ко́лко дџеш.*

пџдат се, -ам несврш. клизати се, обрушавати се (уп. спџдати се).

пепџлиште с згариште.

петџна ж пет особа, петоро, петорица.

пџвка ж (и пиџанка) пијење, пиџанчење.

пџвољак, —љка каже се за плод дивље јабуке, који је обично ситан; фиг. кржљаво, неугледно биће.

пџвџлит, -им (и пџвољит) несврш. једва живети, таворити. — *Пџвџли онџм.*

пиџанка в. пивка.

пџле, -ета птица.

пџле—гџска ж гущче.

пира́јка ж пракљача.

пла́ч м— уп. у изр. *Дџо му неки плач,* тј. плаче због нечијег урока.

плџча ж потковица.

плџштџна ж врста земљџшта по конфигурацији.

побџцит, -им сврш. оставити, баталити. — *Слџву ниџе требџло да побџци.*

побрџнит, -им сврш. одбранили, заштитити за неко време. — *Побрџни сџно док дџђем!*

погџбит, -им сврш. — у изр. *погџбит дџте,* абортирати.

подмџштит, -им сврш. подметнути. — *Подмџштио пџвук на врата оздџле и искорџтио врата.*

под_на́зад прил. најзад, на крају. — *Неђу сџд да преврџкујем под_на́зад.*

пока́шљат, -ем сврш. повремено кашљати. — *Чујем како понџгде пока́шље.*

пџклад м намирнице које комшије—сватови доносе на свадбу.

покрџпит, -им сврш. попрскати. — *Жџто кад ни́кне, покрџпе га да не ра́стџ трава.*

пола́гат, пола́жем несврш. давати стоци храну.

полапит, -им сврш. појести или попити нешто на брзину. — *Пдлапи онд и дде.*

полѣк прил. помало. — *Сад ми се већ полѣк смеје. Да му полѣк воде.*

пѣловница в. боца.

пољевито прил. богато пољима, под пољима.

помѣлит се, -им сврш. појавити се. — *Онѣј први иде и помѣли се на брѣе.*

помѣљак, -љка м оно што старији носе у цепу да обрадују децу, најчешће какав слаткиш.

пѣоде, — у изр. *ић у пѣоде, ићи у посету* младенцима или пријатељима.

поѣдит, -им несврш. ићи у посету (уп. пооде).

попѣдат се, -ам сврш. испосурвавати се, заредом се откотрљати. *Ласно би се попѣдала дбл.*

попрљушит, -им сврш. каже се за снег који мало падне, тек обели.

попѣчак, -чка мотка.

пораснут, -ем сврш. поодрасти. — *Он ће са цуцу, док мало сам порасне.*

посадит, -им сврш. поставити кога (за сто).

потмѣнет, -им сврш. потамнети. — *Чѣша потмѣнѣла.*

потрѣпсат, -шем сврш. испропадати. — *Потрѣпсали цѣци.*

пошѣљат сврш. послати. — *Ја би ти овд пошѣљала.*

поштѣкнут, -ем сврш. ишчашити. *Да не поштѣкне руку.*

пѣав прид. поштен, невин. — *Прѣе чѣвек се никад не бой.*

правдѣња ж правда.

прѣ — у изр. *прѣ дана*, претходних дана, *прѣ гѣдина*, ранијих, претходних година.

прѣбанцарѣт, -ам сврш. нешто на брзину завршити. — *Покѣсио сам брзо, прѣбандарѣо.*

прѣближан, -жна у близини. — *Брѣћа су прѣближни; близак, сличан. — Та ѣдѣ (значања) су прѣближна.*

прѣвртно прил. наопако, посебно за начин изговарања који се разликује од овдашњег. — *Тѣ прѣвртно причаш.*

прѣгѣдет, им сврш. пребринути нешто на брзину. — *Прѣгѣди тѣ и гѣтово.*

прѣзрет, -ем сврш. осетити, нањушити шта. — *Штѣ ти е, штѣ си прѣзро.*

прекѣйтат, -ам пречистити, затрети. — *Сѣ тѣ пѣмрело, сѣ се тѣ прекѣйтало.*

прѣлом м планинско седло. — *Енѣ онѣј прѣлом, пѣсе тѣмо се сѣђе.*

прѣмешѣја м (и прѣтовар) преседанье, премештање из једног превозног средства у друго.

прѣсан, -сна сиров, недорађен. — *Бѣла ми прѣсна обѣћа.*

прѣтовар в. премешѣја. — *Дѣ ѣмаш прѣтовар?*

прѣтрѣгнут се, -ем сврш. затрети се. — *Ће се прѣтрѣгну.*

прѣчат, -ам несврш. везивати попреко. — *Онѣ се обѣћа прѣчѣла бѣла.*

прѣзѣк м (мн. прѣзѣци) (и рѣзѣк) неуштројен вепар.

прѣмит, -им сврш. — у изр. *прѣмит се на пѣсо*, прионути, навалити на какав посао.

приповеџат, -ам несврш. говорити, фиг. саветовати. — *Детџту трџба да приповеџаш.*

прљ м (мн. прљџви) тешко дрво, маљ, посебно код тулка (в. тулак).

прскџча ж канта за прскање, опрашивање.

пџват, -ам (и пџшит, -им) несврш. дувати. — *Вџтар пџза.*

пџзат се, -ам несврш. клизати се.

пунорџкац, -кца војник који служи пуни војни рок.

пџнут, -ем сврш. дунути. — *Само док пџне.*

пџсан, -сна сиромашан.

пџшит в. пуват. — *А вџтар само пџши, пџши.*

пчеланик м (и трмчаник) место на коме се чувају пчеле.

Р

рџбаџија ж онај који превози робу запрежним колима, али и животиње које су у запрези. — *То рџбаџије здвемо волџве, волџве и домџћине.*

раџџтат, -ам (и раџџтит, -им) несврш. радити, али, чини се, више бавити се каквом раџиношћу. — *Женскаџија раџџтала од дваџа сџкно.*

раџџтит в. работат.

рађ м (и рађа ж) рад. — *Иде по рађу. Нем каџ да одмџрим од рађа. Има рађе.*

разџират, -ам несврш. схватати, разумевати.

разџрат, разџерем сврш. разумети, схватити, разазнати. — *Чџк док се ми маљо разџеремо. Несам разџрала. Тек се у болниџе лџна разџрала и каџсе — дџ сам ја овџ?*

разџџтат, -ам сврш. растурити, развалити. — *Те разџџта говџџдо плџт.*

разџјарат, -ам сврш. рапчарати, распалити (ватру) — *Да разџјарам вџтру.*

разлџпит се, -им сврш. — у изр. *разлџпит се од седџња*, тј. укочити се.

разџџџдат се, -ам сврш. растрчати се, разбећи се од уџџа обаџа (обично за стоку). — *Разџџџџу се говџџа и уџџре у трџк.*

расџпат се, -ем сврш. — у изр. *расџпао се мџсеџ*, млад је месец, младина је.

расџпџват се, — уџем несврш. — уп. расџпат се. — *Расџпџџе се мџсеџ.*

раџтегља ж мера у дџжини раширених руку.

раџтрџљен, приџ. раџтрџкан (обично за какво насеље).

раџтнџ, прил. комп. (и раџтнџе, раџтнџе) зџодније, комотније.

раџтнџе в. ратне.

раџтнџеје в. ратне.

раџатџлит, -им сврш. раџапети, раџчепити. — *Ја џу да је раџатџлим за овџ што уџини.*

раџинит, -им сврш. одустати, растурити какав план. — *Мџраш сџџ да раџиниш.*

рџкло с блуза. — Дарџје жџни рџкло.

рџмик м каиш.

рџџк в. прџак.

рѣмат, -ам несврш. јецати, обично у каквој болести (?) — *Брѣ, рѣма дѣте.*

рѣнут, -ем несврш. бацати (обично каквом алатком), чистити (нпр. снег, сточно ђубре). — *Ваздан рѣне снег. Рѣне ђубре под говѣда.*

рѣг м (мн. рѣгови) греда у кровној конструкцији.

рѣга ж јеленак.

родѣмња ж плод.

рѣба в. ђека.

рѣжан, -жна в. грдан. — *Е, рѣжан ђн, шта ђе сѣд.*

рѣковеђ м (и руковеђа ж) количина жита која се једним потезом српа посече.

руковеђа в. руковеђ.

руковеђе зб. руковети.

рѣпа ж ноздрва.

рѣс м трун (обично у води).

рѣсје зб. труње, шљам.

рѣшан, -шна жалан, у жалости. — *За мѣм старцем смо били рѣшни. Немђ ја дѣраш, ђн је рѣшан.*

рѣшит (се), -им несврш. облачити (се) у црнину. — *Полѣзю у војску, нѣсмо нѣга рѣшили.*

С

сабајле прил. рано ујутро.

саборни зѣби —изр. низ предњих зѣба, секутићи. — *Вѣте му саборни зѣби.*

сѣл парт. (и сѣл) само. — *Сѣл пѣде ђбл.*

салабрѣт, салабѣрем сврш. сабрати, покупити.

самѣр в. кора. — *Жѣлка ѣма самѣр.*

самотѣња ж усамљеност; усамљеник.

сѣмрт, -и смрт. — *ОѢе сѣмрт да учи ни сѣбе.*

сѣмѢим прил. бајаги, на пример.

сѣч м поклопац под којим се пече хлеб.

свѣтак, -тка светац, црквени празник.

свѣтлѣвац, -вца свитац.

свѣкнут, -ем сврш. навиѢи. — *Свѣко ђн на тѢ.*

свѣрѣјка ж свѣрала.

свѣрѣ ж свѣрло.

сѣбет предл. због, ради. — *Нѣсмо мђгли сѣбет гѢрѢ. Сѣбет нѣга тѢ рѣдим.*

сѣбѣшта прил. зашто, ради чега. — *Сѣбѣшта си дрктѢо? Сѣбѣшта ти тѢ трѣба?*

селѣкче, -ста (и селѣче) мушко јаре након навршене године.

селѣче в. селекче.

сѣно с покошена трава; сасушена трава сакупљена у стог.

сѣла прил. много, пуно. — *Учи шкѢлу сѣла. Сѣла дугѢчке сѣкѢе нѣси. Сѣла слѢтко за јѢло. Сѣла кокѢшке ѣма. ДѢбар Слѣва сѣла.*

сѣлѣке ж осје (на класу жита).

сѣриње ж сир.

сѣровѣња ж влажност, влага.

сѣјтра в. јутре.

скѢзна прид. за козу која носи у себи плод.

скѢруш, -и (и скѢруша) оскоруша.

скѢруша в. скоруш.

скѡтна прид. носсѣа, бременита (за животињу).

скраћенорѡкац, -кца војник који служи скраћени војни рок.

скупс, скубѣм несврш. чупати из корена, из земље.

скутурит се, -им сврш. склупчати се.

славељ м славуј.

сламарче, -ета кућица покривена сламом, пејор.

слѣгнут, -ем сврш. сићи. — *Кудѣ ћеш да слѣгнеш.*

слезѣнка ж слезена.

слѣпо куче (и слѣпо куче) врста ситног глодара који живи под земљом.

слѣпо ђко слепоочница.

слѣпо пиле слепи миш.

смѣтка ж сметња, сметање.

сметлиште с смеће, љубре.

смүшит, -им сврш. затурити, утајити. — *Знам га, смүшио ми нешто.*

снага ж тело.

снѣжево прил. снеговито. — *Било снѣжево, а ми котрљамо дѣблиће шакљички.*

снѣпутно в. неспутно.

сѡвра ж сто, трпеза.

спѣдат (се), -ам сврш. скотрљати се, сурвати се, срушити (се). — *Мбрам да пазим да се не спѣдам. Ће да га удари, па ће да га спѣда тјмо дбле.*

споменар м. каменорезац, занатлија који прави споменике.

спүж м пуж.

срндак м срндаћ. — *Срндак оволикѣ рѡгове ѿма.*

срња ж срна. — *Угледам четйри срње, бѣгу.*

срча ж стакло. — *Удари се днда на прѡзоре срча.*

срчѣвина ж хростовина.

стакло с флаша, боца.

стѡг м округла гомила жита.

сточија зб. стока.

стрѣс м растресита земља након орања. — *Онѡ орање, дно мѡко, тѡ здвемо ми стрѣс.*

стрнајка ж шева.

стрѡпсат, —шем сврш. пропасти, иструлити. *Сѡѣ ће тѡ брѡго да стрѡпше.*

струдна в. крута.

стүд, —и хладноћа. — *Сѡѣ у стүди рѡдиш.*

студѣн прид. хладан.

Т

тајдан прил. много. — *Сточија имѡло тајдан. Скүпо тајдан.*

тајла ж кукурузна стабла након сече, кукурузовина.

талбуѡана ж свирка; весеље.

тамнина ж мрак.

татаба ж стеница.

тежак, —шка многи, бројни. — *Тѣшко вѡће ѿма. Тѣшке пѡре ѡзну.*

тежан прид. тежињав, од тежине.

тења ж муљ, тиња.

тѣпат, -ам несврш. тући, бити. — *Тѣпали га, брѣ.*

тѣрат, -ам несврш. — у изр. *тѣрат с ракију*, много пшти, опцијати се.

теснак м теснац.

тѣтак, -тка теча.

тѣшка в. крута.

типа ж крпа, дровак.

тмна прил. тамна. — *Тмна слика на телевизору*.

топлиња ж топлота.

тѳрине ж мн. отпад од сена, шљам.

тѳрник м уторак.

трајат, -ем несврш. постојати, одржати се, издржати. — *Ужељео сам се за децу па не могу да трдем. Болѳ ме дамар па не могу да трдем.*

трбу в. корам.

трѣбит, -им несврш. чистити. — *Трѣбе ливаде кад овѳко залдмѣне, трѣбе дѣ ѳма крш, дѣ ѳма шумар, дѣ ѳма трн.*

трмка ж кошница.

трмчаник в. пчеланик.

трѳја ж мрвица.

трѳсат, -шем несврш. пропадати, трулити. — *Кат ѳу ја да трѳшем у земљѣ, нек трѳшу и дѳкати.*

трска ж стабло кукуруза пре сече.

тѳбожак, -шка грудва која се образује приликом сирења.

тѳлак, -лка шупља направа од дрвета којом се хватају лисице.

тѳрит, -им сврш. ставити, метнути.

тутѳкат, —чем несврш. ономат. за врсту голуба “кој тутѳче”.

тутѳтин м врста голубова.

тѳчит се, -им сврш. срести се, сударити се с ким. — *Тѳчио сам се с мѣчком.*

ѳ

ѳѳрке ж мн. клинасти делови у кровној конструкцији.

ѳѳнут, -ем сврш. гурнути. — *ѳѳну га дн тѳмо.*

ѳѳприја ж мост.

ѳѳрукат, -ам несврш. ѳарлијати (за ветар). — *ѳѳрука вѳтар.*

ѳѳтат, -им несврш. стајати, налазити се. — *Штѳ ѳе ми да ми ѳѳтѳ. Јѣдна се удѳла, јѳш дѣѳ ѳѳтѳ.*

ѳѳтек м батина —у изр. *јѣсти ѳѳтек*, добити батине.

ѳѳшкат, -ам несврш. гур(к)ати.

у

ѳѳбит, убијѣм сврш. —у изр. *ѳѳбит свиѳѳу*, заклати свиѳѳу.

ѳѳбиѳе с батинаѳе, батине.

ѳѳбрат, уѳѳрем сврш. сазнати — *Јѳ ѳу да уѳѳрем тѳ.*

ѳѳѳрѳт се, -им сврш. умокрити се.

ѳѳрѳдит, -им (и урѳдит) сврш. повредити, озледити. — *Урѳдио нѳѳу.*

ѳѳрѳбит, -им сврш. пожурити, предухитрити. — *Ако не ѳѳрѳбим да ѳѳрем.*

ѳѳјѣдно прил. ујѣдно.

ѳѳјѳловит, -им сврш. ушкѳпити.

ѳѳјац, -јца м ујак. — *Видим ѳѳјце.*

ѳѳкриват, -ам несврш. прикривати.

улегнут, -ем сврш. ући. — *Стдј ту да говеда не улегну.*

улица ж ледина пред кућом, дво-риште.

уложа ж уколажа, улож.

умазит се, -им сврш. зализати се (тј. косу). — *Умазио се па гледан.*

умрет, -ем сврш. — у изр. *Умрет на детету*, умрети на порођају.

умреће с смрт. — *Кад добијем позив за умреће.*

упитомљен прид. припитомљен.

упрати, -им сврш. послати, упути-ти. — *Он те тебе упратио беде.*

урабџат, -ам сврш. урадити, обич-но нешто из радиности. — *Жена нешто д-урабџта па д-обуће дете. Такџ било прџ.*

уредит в. увредит.

устират, -ем несврш. сукати. — *А дн само устире бркове.*

усток м врста хладног ветра.

усулан, -лна куражан, који се не стици. — *Била сам онда усулна.*

усулит се, -им сврш. усудити се. *Не смџш да се усумиш.*

утраковат, —ујем несврш. запитки-вати.

утућ, утучџм (и утуцат, -ам) сврш. ушкопити.

утуцат в. утућ.

уцрњаџит се, -им сврш. обући црн-ину, ставити обележја жалости. — *Уцрњаџила сам се.*

Ц

црепџља ж земљани суд у коме се пече хлеб.

цуцула ж цуцла. — *Са цуцулу ће дн, док маџло порџсне.*

Ч

чампџр м све оно што има кукаст облик те може где запети, тј. зака-чити се.

чампџрџс, -ста ногат (нпр. за каквог инсекта, уп. чампџр).

чапџрат, -ам несврш. ударати о што, закачињати у шта. — *Оно дрџма, ма... чапџрџ она црџп.*

чекутџна ж чекиња у дивље свиње.

чемџњат, -ам несврш. требити, чистити.

чемџњка ж део белог лука, чешањ.

чџс, -ста — у изр. *чџсти у мајке*, рађају се све једно за другим, учестало.

чџка (и чџча) отац.

чџнит, -им несврш. вредети, али и уштедети. — *Узни, тџ ти чџни. Чџнио сам.*

чистџња ж чистоћа.

чџча в. чика.

чџбра ж девојка.

чџк м чекић.

чукџр м узвишење.

Ш

шакџчки прил. шакама. — *Котр-љамо дџблиће шакџчки.*

шапџлат, -ем несврш. шапутати.

шџша ж мн. листови око кукурузног клипа.

шџфтелија ж бресква.

шипкџње ж мн. шипков жбун.

шишарка ж кукурузни клип без зрневља.	живот.
шйше, -ета боца.	шовелѣак м. зб. опало и сасушено шумско лишће.
шкрагља ж врста гусенице са рошчићем.	штѣкља ж болесничка штака. — <i>Йшо са штѣкала</i> .
шљањак, -ља чланак (нпр. на но-зи).	штйркиња ж неплодна жена.
шња́ра ж неуредан живот (?) (уп. шњарит).	штркаль -кља рода.
шња́рит, -им несврш. превише пу-штити, али и пити, водити неуредан	шўљак, -ља (мн. шўљкови) рў-ав кукурузни клип, са мало зрнев-ља. ⁷⁸

⁷⁸ У Мрчу сам забележио и један број народних умотворина. Међу краћим формама, које могу бити значајне и у истраживањима овога типа, посебно се истичу: а) пословице: *Тешко кўће којѳ нйко не додди, Бдљи ми свѳј љво него тўћ анљео, Инит лдш занит, Кйка ме мотйка заљўдла онѣка ће ме задўла, Туђе тўга*; б) клетве и благослови: *Дйље га бйло, Ђво га салетѳо, Кумйла тй вѳду и вѳру, Милѣла на кѳлени, Муѳа те мунѳсала, По сўнцу одйѳо, Приш га погодйѳо, Росйна те однѣла*.

У Мрчу се може забележити и низ узречица, па и псовки, на пример: *Амйн (брѳ), Бѳжа мйјко, Еј весѣла (тй), Еј ердан / ердна, Еј црњи тй, Мѳре, Сачўва Бѳже, Што рѳко нѳки; Јебѳм га под лѳво колѣно, Јебѳм ти бѳже говѳдо, Јебѳм ти бѳже створѳње* (и образовања тога типа).

ТЕКСТОВИ

... Па после увати рат. Ми па и несмо баш... По несмо били на путу. Само од ове голамфера смо осећали. Крађу, убиство... ко изађу... Ка^т кошиш ливаду, убије те. А од Немаца несмо ми ту ништа, овај, оштћени, право ти кажем. Је^з да е непријетель био и зауз^о земљу и богаст^о тб. А ту ми, као село, кољко раније тб палено... тб четрдесет од, не види се одавде, четрдесет, овај, Бугари утѣрали у кошара. Ми зовемо кошара овб што пра^вљено за овце. Само, ту додуше и њин војник погинуо. И четрдесет запал^или живе те погорели. И, стражар стојао на врата, онај е тѣрао ки онб овце кад затвараш унутра, у штаљу, и бб. И к^ј је, овај, мање убоде^н, онб како почело да горѣ она, кошара, она папрад, слама, знаш, кошара... Ми тб само грѣде и покривено сламом, знаш. Не знаш ти шта е кошара, па и нема са^т тб да видиш. Ка^жем ти, само овако рогови, ки онб крѣв на кућу, па покривено сламом и папрадем и... сламом већинном, и папрадем. И ту утѣрали тај народ и стражар бб кад улаз^или на врата. И к^ј е био мање убоде^н... кроз онај дим једно_две ђсобе, баш овем што е кућа... Жика, Живота ова што ради доле, овај, Жикина мајка... Она мање била убоде^{на} и побегла и остала жива. Жикина мајка. Животе баба, Животинем оцу мајка. Е, и још једна, ту удата била, она умрла... Па и ова умрла, Жикина мајка. Е, и још једна мање убоде^{на}, овај, била млађ^{га} ђсоба... Овб друго сагорѣло, сагорѣло ки онб ка^т туриш нешто у тупин, сагорѣло нач... Четрдесет и два ту убачено, и сагорѣло. Од Бугара. А тб било... не знам где год^ине, трин... није тринаесте, тринаесте ваљда било мајку му. Заборавио сам, четрнаесте трѣба да е.

Дванаесте год^ине помѣрѣна гр^аница оданде^к. Е, ѣво е гр^аница, онај грѣбен и она Пилатовица што е. Ту е... дванаесте год^ине одатле помѣрени Шиптари. И направѣли границу, ова што е данас. Ови кѣи су били владари раније, краљевѣ... владари углавном. Тб тамо шиптарско било раније. Па и сад га већ освају. Имају и наши тамо земљу, ови наши ту и^с села... Да виш ти њине волѣве как^и су, овб мође ништа. Па и онако мршавѣ. Ал код њѣ је са стѣку специјално... овај, за стѣку. А овако да рођѣва слабо, компир мало, али питѣмо за стѣку, тб краве говѣда, овце... Има пашњак добар, плац, нема трње, питомиња. Јагње негѣво бар^абар с овцом сад, не мож да разликуеш. Ми до сад били смо... нема прѣблѣма до сад. Само сад не идѣмо, знаш. Ал до сад није им било лоше ништа. Не

смѣју дни ништа мислим да... поготову ови што йму ливаде горе. Ништа, ки ти ка^т чуваш говѣда, ки ја, ки он, ки ја, йсто, нѣ, т^у нѣма. Само тамо даље, праве прбблѣма овѣма... Ту ови... нѣше ови. Ту мало кућа йма, једно пѣ—шѣс кућа... Ови одѣна, а дол^е ови по Лабу, ови доле друго су. Ови доле ймају свѣ, само... Ови узнемираву. Па причо ми, т^у из Бабице, каже пуштио говѣда негѣва, уйшла у купус у бајчу — а знаш у бајчу кад уйђе говѣдо шта мож да направи штѣту. То није ливада, да пасе траву и... и ништа. А у бајчу се то брѣјало, да ти погази купус, час побѣре онб. И каж^е — не смѣм д—истѣрам говѣда из бајчу. Те ме убйје! Из мѣе бајче — каже.

Имали смо стокѣ. Ја сам чув^{ао} мали, још несам пошо у први разред. Пѣтн^{ас} говѣди сам чув^{ао}, шѣс крава, волѣви то обавезно имали, ел т^у велика, мислим, услуга требало — да се довучѣ сѣно за стѣку, за пѣтн^{ас} говѣди и за бвце. Оваца ймало око четрдѣсет брава. То им^{ао} мѣј стрйц, то чув^{ао}, полагао је нйма и преко зимѣ, а лѣти пѣсле чув^{али} смо мй дѣца, а ја сам већном говѣда чув^{ао}. Пѣтн^{ас} говѣди, бѣгами ја сам чув^{ао}. Имало и јунадија и стара говѣда и краве. По шѣс крава се отѣле, волѣви већ ймали обавезно, за раџ. Зйми, цѣлу зйму вучу дрва, љубре, онб што с^е сабѣре лѣти за у нйву. Ако не пољубраш нйву, цабе што с^адиш и компйри... Ко не пољубреш, ко не ставиш онб стѣчно љубре, у нйву. Ту ладна зѣмља, није ки у Банат. Пољубраш нйву, мислим, преко зимѣ, па поугариш рано с прѣлеће за кукуруз. Па пѣново пѣсе кад б^уде да сѣеш, ов^ај, подреш. Преко зимѣ, кад је снѣг изв^учѣш љубре у т^у нйву и чйм окопни поугариш онб љубре и задреш. Е, кад бйдне да сѣеш око првог маја, већном такѣ, око првог маја... пѣсле пѣ—шѣ^с дана, седам—ѣсам, сѣјеш кукуруз, пѣново дреш. Па да ти роди Е, на онб курузиште, т^у се сѣје пѣсле с прѣлеће ел јѣчам ел пченица с^ади. А друкше не мѣже. Дѣ овѣ кукуру^с с^ад, ѣво видиш он^амо он^ај кукуруз. С^ад кад скине он онб, пушти стѣку да мало ону траву поп^асѣ стѣка и ондек, ако не сѣе пченицу јесѣнас, у прѣлеће јѣчам обавезно јѣчам, бѣло жито. Па пѣс^е се тѣ мѣња, бѣље и роди. Не сѣје се двапут. Мѣже и двапу^т да се сѣје једно жито у кукуруз, ел јѣчам, али већном такѣ радимо. Јѣчам се сѣје с прѣлеће. Пченица с^ад. По правилу да смо стйгли с^а се ѣна сѣе. Нѣ рок шѣсн^{ас}ести, девѣтн^{ас}ести... Томйн дан, Јѣ^ван дан. С^ад, с^ат^р треба се сѣје пченица. И ѣна обнйкне, ел знаш, пѣсле ув^ате голомр^аз^ице, йспред снѣга, и ѣна ако, ако је у клијању, у ницању орѣди је, уништи је начисто. А кад ѣна нйкне, тек мало избйје... Нек б^уде Је^с снѣга цѣлу зйму ѣна не м^ари, ка^д се посѣје с^ад на врѣме, те ѣна обнйкне. А дешавало се посѣјеш касниѣ, нѣ мож да стйгнеш, ув^ати је мр^аз, па он^ај стрѣс, голомр^аз^ица и дйгне знаш колико, сигурно за дѣсет с^антина ону зѣмљу издйгне он^а мр^аз. Онб орање, ѣно мѣко, тѣ здѣмо мй стрѣс. И онб жито издйгне начисто, одвѣји га од зѣмље и смрзне и вѣлно. Нѣмаш зрно ѣпште. Већном тѣ, затѣ се сѣје рано. Треба мало да се... От прѣ тѣр^али бвце да наг^ази мало стѣка онб орање, мало, да не мѣш т^ај стрѣс да издйгне жито.

С^ат тек мало се смйр^ило. Нѣ знам, лѣтос нѣки пут се јављало. Мали

степени били, два—три, до четири—пет, а онај пре једно... па то... Како су остале куће ја... Доста и поврћени. Мене скинуло с куће цреп ки онб да си бацао, да се попео па да бацаш, једну... пе—шес реди скинуто с куће било. Ки онб да си се попо па да скидаш. Тб... ја се потрвио у куће, радио рађаше. Ка—ко дрмну, свѣгло прѣкину, радио угаси се, тамнија... Брзо се... не могу да потрвим на врата. Оно из себе, већ знаш, једна врата, па друга, па трећа на терасу... Оно дрма, ма... чапара она цреп, онај покривач са оцака, она цигла, тб пуца, обалује се она сѣга, онб с оцака.

Дали нам кредит најпре. Само овај са^т што дају, он требало се да пре четири годне. Само ови наши покркали, сад га дају кад... Овај кредит што одобрен ту на... оштете мислим. Комисија изађе и толико предвиђу за кућу, да прaviш другу. И сад са осамсто милијона, шта мѡж д—урадиш ту, само, ѡво темељ смо ставили... Само темељ, и зидано и ту цреп узет и ѡто. А те пारे да су дате... то предвиђено пре четири годне, да се даду. Ал куј е тб кѡчио, тб... Зна се! Е, да су дате пारे те пре четири годне кућа би завршена свѣ била. За те пारे. Ал сад за милијарду шта мѡж да... Добро, не смо добили милијарду, него мање. Само темељ и да се зида и плѡча и вољно. Мисим доњи кат. Темељ појѡо негде... Цимѣнт и онб, пѣсак кѡб, пет милијона кубик. Купујемо га. Па доле приземље и горе један кат... Такѡ по проѡкту онѣм. Не мѡж да прaviш ти веће него кѡлко ти у плану. Према кредиту. Само тај кредит само... да ти почне кућу, иначе ту нема вајде... Дао за камиѡн пѣска тријес пет милијона. Тѡ отишло у стубѡве, у онѣ на^т прозор, међу врата, отидне тѡ. Шта е метар дубина овај темељ, па пѡсе онај циклaш, овај шѡлован. Па свѣ тѡ скупо, мајстори скупи. Свѣ тѡ скупо претѣрано. Једна цигла стѡ иљада. А отишло негде, овај, хильаду и, иљаду и седамсто комада... Само за циглу. А цимѣнт, а беомал?

Имам ја две двоѡвѡке ко^т куће. Идем ја... од детѣта, поред ѡца, бѡгами. Поред ѡца. Отац ми био лѡвац. Ја сам се учио уз неѡга ки онб куче за старѡга пѡца. Од детинства. Али тѡ мене интересѡвало. Ја пратим кериће, опраљам траг дѣ керићи залуту, он чека. Убије по два—три зѣца донѣсемо кући, лисѡцу. А и имало пре дивљач, сад и нема. Иму зѣчеви, ал, овај, угинули. Ваљда овѡ што кропимо жита и, шта ти ја знам. Не знам, ел бѡлес нека, нема зѣчеви слаѡо. Лисѡце па имају, по онѣм кршу, у онѣ Бање, ту. Зимус сам уватио три комада. А—а. Тѡ је ту мајсторѡја... Па ѡна уиђе тамо у јаму у камен. Има тамо шупљине дѣ ѡна уиђе, преко дана склони се и ја зашнем тамо, има нека мајсторѡја и увати се. Тѡ се зѡве тулак, од брѣста се направи, од дасака... Ништа, ништа ју не стављам ја да једе, да се намами, само тѡ е шупље и ѡна глѣа да прође. Ал тѡ зашето на илазу, ѡна мрдне онб и прљ увати је за шиу, заврат. Па тѡ прѡста ствар, али за њу мајсторѡја велика. Тѡ ови стари, овај, такѡ тѡ однекуд видели, набавили. А вагамо тѡ, преко зиме ми. Кад је ладно ѡна уиђе, знаш, уиђе унутра, тамо у ону јаму, у рупу. И... дању борави тамо, а после ноћу изађе, скита. И, видиш траг дѣ уишла... ја тѡ поштaвим и

увати се... Па нека жива, нека и није, липцала. Убие је онај прљ. Одерем кожу. Онб баџим, месо, кожу одерем, проџам... Обавезно се увати. Само де, де не мож да прокопа, знаш, да изађе. А ако има места да копа де е месо, де е земља, неће д—уйђе... на тај тулак. Па осећа, тб е... лисица опасан, овај, мајстор, дивљина. Опасна лисица, тб се чува, што кажу, ки лисица. То никако д—ије путем онако као обична животиња. Тб све по крају, пази да нешто нема приметљиво да се увати. Поготову за у кљусу. Чик ти у кљусу... Тб одвише ови стари ловци кои су мајстори кад загну ту кљусу, тб гвџје, она згази, онб ђп — с једне стране и с друге и увати је за ногу. Ал тб она осећа тб гвџје! Тб одвише да маскираш и да е тб чисто стрџо гвџје ако мало се осећа да е нешто ватано па да ниси опрао, овај, водом и тб... Осећа, дође, овако само тек такла на снег. И тб маскирано, снег пао, и врне се назад, заобиђе. Ааа, за гвџје лисица опасан... чувар, да се не увати.

Па продо сам зимус, овако... Једна ми била у другу класу. Па узо сам шес милиона за три. Две биле по три милиона, а једна... била у другу класу, није имала рџп. Па није скупо било. Па ту слабо плаћу у Друштву. Слабо. Само, мисим, да нађеш некога шпекуланта што носи овџма крзнариџма за Београд... Ја могу, ја д—уштаџим, могу. Ја сушим лепо. Осушим је ја, па осушим... Ја је посџлим са пџџо и осушим на даску. А, сува е, сува е, оргинал. Мож да стој кољко ђеш. Осушим је ја. Ја ђма осушим. Ако е не сушим она усмрџи се, подуспџри се, опџдне длака. А, ђма сушим чџм је одерем, посџлим пџџем да уџије ону маснџу с коже, онб... што има и... овај, на даску разџпнем. Преџрнута, длака унутра. И навучџм даску. Оргинал наџраим за њу, ширџну и дужџну, па истџглим доле, доле на дно даске закџвем... А рџп расџчем, онб... извадим јој онај ђмар, онб, ону жиљу. А, извадим и расџчем плус. Ел ако се не расџче остане крв и опџдне, опџдне рџп.

Добросав Милановић,
рођ. 1926

Ми смо брџ млџго гџру имџли и тб такџ несмо мџгли себџт гџре да џдемо. Дрџа млџго, знаш, џмамо ми млџго гџру, бџкве. Па тб, тб млџго кошта та наша гџра. Себџт гџре, а онако дрџго, себџт њџва, себџт лџвада, ој побџгла би ја тб сам да несам ђвде. Страна, брџ, навек страна. Па дџца џвако дџца овџдек мџжу д—џду по овџ страна, ми стари не мџжемо. Јџс, само гџру наџа жаџ, јџли биџе скџпша дрџа неџо леба. Стари кџџо но се разболџо па није мџго. Он тб имџње глџдо и тб, допџло му се тб имџње. Тб у Кастрат тамо доле у низџну. И тб му се имџње допџло неџму и сџла. Има, каже, и кџчар за свџње и за кокџшке, и штџла за говџда и кџћа и свџ намештај џкути у кџћџе. Оџсџлио се јџдан тамо, сџл старац биџо па се оџсџлио код сџнова неџде и тб. И тб имџње није било млџго скџпо. Онџа биле скџпе пџре, јџпет није било скџпо, ми смо тб мџгли да снаџденемо да џзнемо. Продај стоку, продај свџ и мџгли смо, ал ђн се пџсле разболе... Ови наџуштише тб. А није биџо ђџо капару јџш, ништа није биџо ђџо. Па

сид ја понегде вѣљу. . . видиш да смо, реко, отишли Милинко! — Па добро чика — чика звали оца — па добро чика, каже, решава, добро он решава, ал^и ми, каже, не умедомо да га послушамо.

Оно јес, о^вденаке чис ваздук и свѣ тѣ чисто, ваздук и вода има лепа, ладна и не купујеш, воду не купујеш. . . Свѣ тѣ овако добро свѣ, имаш, па тиш стѣку, имаш млѣка, имаш сира, имаш кајмака — тѣ не купујеш. Рѣди ти компир, рѣди ти пасуљ, рѣди ти кукуруз, рѣди ти бело жито. Мѣж да држиш свињу, мѣш кокѣшку, мѣш краву, мѣш вола, мѣш свѣ, али мучан живот код нас. Млѣго се мучимо ми. Видиш како је дерлетѣја, ту кѣсе, кѣсема кѣсе. Такѣ тѣ кѣсе и кѣсе, па се тѣ осуши онам, па пѣсле навале па бѣру. Видиш како је живот ђд наниже кад га вучѣ и кад га бѣре. Брѣ, мучан живот о^вденаке код нас, мучан живот. Додуше, њиве им^амо по рѣка прилично, имамо по рѣка њиве, али, бр^ате, мучан живот код нас ђд па нек прича куј ђне.

А зими, у низину снѣг паѣ с опроштењем дѣвде, нѣ мож да прѣгазиш зими како снѣг. . . Па ме^тава, вѣтар, пуши, пуши, нѣ мош ис куће д^а искѣчиш. Ал, ипак, ми зими довучемо сѣно за лепотѣ. Скупе се данас пѣт пари вѣлова, на примѣр, једнѣме довучу сѣно. Разумеш ти тѣ. Е, дрѣги дан онѣме другѣме, па пѣсле пијанка, па пију, па пѣву, па лѣмпују, тѣ ѣј, нѣ умѣм да ти кажем како је. Никад овако ми по јѣдни сами да вучемо сѣно, јѣк, бр^ате, но све такѣ скупи^{мо} тѣ рабаѣије. Тѣ рабаѣије зѣвемо волѣве, волѣве и домаћине који. . . каже — пошо ми она, каже, да ми вуче сѣно, каже, имам толико и толико рабаѣије. Ко су пѣт, имам пѣт рабаѣије, ко су четѣри, четѣри. Тѣ такѣ се скупе, довучу сѣно, па и дрѣва спрѣме, па и бр^ашно, бѣгами, купе. Седиш, бр^ате, зими. Полѣжи стѣке. . . Лѣпо ми си имамо де зѣвемо т^аван, дѣ ни рана борави. Сал озгѣр смѣстимо тѣ у сувотѣ, полѣжимо стѣке, пуштимо на реку напѣјмо. Рѣка ни. . . вѣдо си да ни је рѣка до штале. Напѣјмо, седимо, бр^ате, седимо, нѣма, тѣ седимо. А лѣти је мучан живот, брѣ. И жњеш га и дреш га, па га сѣљеш, па га влачиш. Пѣсле, брѣ, ка^т стѣгне па га прскаш о^т травѣ. Мука вѣлика, мука о^вденаке, мука. Мука што страна, што незгодација, онако, онако чис ваздук. И кад му година, бѣгами, рѣди берѣшет. Кад му година.

А овѣ млађѣги грѣе куку нѣг овѣ старѣј. Па тѣ свѣ пѣбеже народ, па нѣма куј млађѣги. Свѣ тѣ пѣбеже народ, брѣ, на пѣсо. Па нѣма, с^амо жѣна и чѣвек, б^аба и стар^ац, б^аба и стар^ац, рѣтко ти нѣшто од млађѣге, омладине да нађеш, брѣ, ко^т куће. Свѣ тѣ иде на пѣсо. Ёто овѣ мѣи! П^асторак ни на пѣсо, Зѣбран на пѣсо, овај и ђн нѣгде ѣе по Куршумлије се запѣсли. Она жѣна му раѣи у Бању, и ђна ѣе отић у Куршумлију, сал ми дѣве остајемо. А оста^{ну} свиње, оста^{ну} говѣда, оста^{ну}. . . А падне вѣлик снѣг. Мбраш да полѣжиш, мѣраш да рѣнеш. Л^ани дѣвде је снѣг бѣо код нас. Мѣја сн^а дѣва д^ана по цѣо дан рѣнула. От куће дѣле до говѣди рѣни, рѣни, рѣни, па пѣсле от куће па навѣше ка свињама, рѣни, рѣни, рѣни. Снѣг дѣвде, па тѣ намет оволики тѣ. Пѣсле ка^т прѣђѣеш међу ѣнѣга што рѣнеш, оволико тѣ висѣна. Па дѣва мѣтра има висѣне што е тѣ рѣнула. А у низину нѣма ѣнаки снѣг да пада. У низину нѣма онолики да падне, по м^ало падне,

по мајло. Ја сам била у Прџкупље у бблињцу, и у Нйш. Мјли снѣг, тек онако попрљушило помјло. Тџ мџ да га вјдиш увече попрљушило, ујутру га нѣма. Код нас јџк. Плинињско мѣсто.

Па тџ, како да ти прјчам... Код нас овако: доведу девојку, накупе свираче, онџ, свираче накупе, ѣрманике. Знаш штџ су ѣрманике? Јѣсте. Па она бџс. Знаш бџс штџ ѣ? Знаш онџ што говџри, не говџри него... онџ, како се звџше. Јѣсте, бџс. Јѣдан бџе у бџс, двојца свџрѣ. Јѣдан бџе у бџс, бџмбе, бџмбе, бџмбе, и она свџра, свџра. Тѣшке пџре узну, по дѣсет, по петнаѣс милијџна џни узну за тџ. Тѣшке пџре узну. И свџдба такџ, снџша... Посџде снџшу код младожѣње, дѣ е кџм, дѣ е стџри свџт, тџ посџде снџшу код ѣџ. И такџ тџ сѣдџ. Е, пџсле, дѣвер ѣма пџсле. Дџгне се онџнде снџша, и дѣвер. Па се прџво дѣвер здџрџви, па снџша. Стџре пољуби џруку, с младема се рџкује. Такџ код нас снџша. Тџ такџ. Игрџнка, пѣсма, закџљу свџнџу, закџљу џвцу, закџљу... Тџ печѣње ки дрџва. Пџво, сџк, ракиџу. Узну вѣлику чџшу оваку. Оволику чџшу вѣлику џзну, пџу. Пџу ракиџу, тџ попиѣ сваки. Тџ сваки мџра да попиѣ, мџра да попиѣ. Увџте вџрата, не даду, мџра да попиѣ. Ако не пиѣ! Мџра да попиѣ. Нџшта тџ. Кџ те тџ пџта. Увџте... Шиптџри не пиџу ракиџу, џни увџте Шиптџре, па увџте вџрата па не даду — мџра да попиѣ па нека цџркне. Код нас мџгџ тѣру с ракиџу. Мџгџ с ракиџу тѣру, с. И такџ свџдба по двџ дџна, по... по дџн и нџн. И такџ тџ тѣра се тџ талбуџана. Она... нѣ знам онџ како звџђу што онџ говџри јџко... Не мџгу да погџдим... Тџ све тџ што прјчаш џно тџ с рѣ на онџ чџје. И такџ код нас свџдба. Лѣпо, лѣпо код нас свџдба, џбгами.

Јџ сам кџдом отџшла. Нѣсам смѣла кџжем родитѣљима. Пџсле долџзе прјјатељи на мџр, џни нѣт да се помџре... Еј, тџ ти је вѣлика заврзлџма тџ. А сџд јџк, сџдѣк... От прѣ тџ бегенџсали се прјјатељи и тџ девојка... даду је. А сџд јџк. Мџмак и девојка се бегенџшу и више тџ гџтово. К џтѣ онџ да се мџре, нек се мџре, ко нѣте џни се узели па бџш џџ бџрга. Мџ смо... мџј Слџва овџ кџдом џзо, из Бџње је џзо, из Фџбрике. Али џшли тџмо... џдма прјјатељ се помџрџо. Па кџже, кад је нѣ дџбро, кџже, штџ ја... мџу вџду да пиџем па да је мџтим. Лѣпо се џдма помџрџили. И џвече јџ догѣра говѣда. Снџ ми велџ, мџма, џвџц се тџ мајло. Штџ? Ђе Слџва довѣз девојку! Е, рѣко, немџ да лџжеш. Јџ сџл тџ рѣко и свлџчи онѣ цџпиле како сам бџла за говѣдџма дџњу и стџгоше прѣт куђу. Чѣтвџре кџла бџло. Он тџ кџзџо у Бџњу. Свѣ тџ нџша свџјта. Ўма мџј џнук што је у Крушумлиџу, џн ѣма кџла, џегџва кџла, па зѣт што мџ отџшла унџка ѣма кџла, па јџш џндѣнаѣс јѣдан из нџшега сѣла, што ми дѣверџчиџ, и џн ѣма кџла. Чѣтвџре кџла бџли. Свѣ тџ овџ мџи с Фџмилијама џдџле из Бџње, и дѣца и жѣне и пџсторак и снџ ми што је за пџсторкем и џегџв сџн и џегџва ѣѣрѣка и џегџв зѣт и снџ мџем пџсторку што е за тѣм сџнем џегџвем и дѣца и свѣ тџ.

Имџли смо мџ пѣт џстџла, пџнџ она сџба што ни е дџња. Пџна врџна бџла нџрџда. Пџсе звџше по сѣло онџ вѣче. Имџли смо, сџдрџ бџло печѣње. Двџ бџрава бџли клџли мџем старцу за гџдину, па тџ џстџло печѣње. Ўмамо... она замџрџџч, па смо тџрили у нѣга, па тџ имџло печѣња ки

дрва. Час жене тѡ спрѣмйше, докле она други дан. Дан и нѡћ свадба. Па сад кад долѣзе пријатељи јѡпет ћемо ма̀ло да правимо. Са^т те пријатељи долѣзе у по̀дење. Знаш ти тѡ како је код нас. Па дѡђу у по̀де... Па видиш како. Они донѣсу прѣсе, донѣсу њине ћерке и гле, донѣсу дѣр, донѣсу сѣдове, донѣсу... е, по̀сле ми кад идемо код њи та̀мо исто ми по̀сле идемо код њи и ми тако исто. И ми тако исто. Домаћин кой је, ѡн тѡ заповѣди. О̀дма, чим посађује ѡн тѡ — лепо да пијете, да седите, да се веселите, да пијете, да једете. Све тѡ, са̀мо свађга нема. Свађга и тѣча и бића нема. Тѡ биће — свађга, тѣча исто свађга. Тѡ ти је једнако код нас. Неки велѣ тѣче се, неки велѣ бије се. Е, тѡ прво домаћин заповѣди кад посађује и по̀сле нема, кѡј неће лѣцки на̀поље. О̀дма на̀поље, нема тѡ. И ако и рѡд, са̀мо ко неће лѣцки. Па нема тѡ. Накупиш ти на̀род, на прѣмер, пу̀ну сѡбу, што реко неки... па један ти тѡ мѡже загалѣми да ти тѡ, учини смѣтку. Па нема тѡ. Н^а ова крај свѣ^т ти је тѡ тако. Не смѣ нико да смѣта, не смѣ и готово. О̀дма домаћин истѣра, нема тѣ. На прѣмер, дошли му пу̀на кућа па једна рѣа д—учини па да му све тѡ разјури. Не мѡже тѡ. Тѡ са̀м помисли како је.

И видиш како! Све тѡ редом. Да ти ја кажем како је. Најпре шићер и вода се да, па кафа, па по̀сле лѣта ракија, по три онѣ чашице ма̀ле. Знаш како су? Јѣсте. Па се по̀сле ѣзне врућарка једна ова̀ко. Ја сам једну попила кад ми ова ѣнук довѣо снау. Ја сам једну увече попила. И ништа ни ниѣ било. Весѣла сам била, милијѡн сам у тањир тѣрила. Е по̀сл^е, тѡ да ти кажем, кад је свадба тѡ тако провѣду, по̀сле купе пѣре. Један ѡва̀ко, на прѣмер, ѡва̀ко јел кѡмшиа, или на прѣмер деверйчић тѡ тако ѣзне тањир и на тањир пешкир и по̀сле пред сва̀кога принѣсе тѡ и колико кѡј тѣри, на прѣмер, стѡ танке да тѣриш, стѡ ѣлада. Тѡ тако накупе пѣре, накупе бѡгами...

Е, војник кад иде у војску исто тако купе пѣре. Пѣре тѡ купе, тѡ са̀ми турѣу. Дѣра тѡ не умѣм да ти кажем, и јѡргѣне и... шта ти нема дѣр војнику код нас. Нема тѡ, не умѣм да ти напричам. Са̀мо, ми смо били рѣшни, мѡј стѣрац ѣмро, те з^а овѡга несмо правили испрѣтницу, а з^а онѡга првога смо правили испрѣтницу. Еј, тѡ имѣло брѣ, тѡ пу̀но било и ниѣ мѡгло с^{вѣ} да стѣне да се тѡ посади. Тѡ имѣло на̀рода страбѡа. Ал јѡпе све ми то по сѡба. А ови поједини лѣтѡс што су правили испрѣтнице, свадбе, ѡни по на̀поље. На̀поље. Купе онѣј, не знам како се зѡше... тѡ све покрйвено, и на̀около и озѡр и све тѡ ки ода̀вде чак дѡнде дѡле, па тѡ колико ѡнеш на̀рода ѣма. Јѣс, бѡгами, јѣс. Да ми је некад са̀мо да се обрѣтнеш на̀ко, на прѣмер, кад је свадба. Да се обрѣтнеш тѣ, знаш, на тѡј мѣсто... Тѡ ти ја и велѣу. Тѡ ти ја баш и кажем.

Па видиш како. Неки донѣсе јѡрган, неки донѣсе чѣршав, неки донѣсе кошуљу, неки донѣсе пешкир, неки донѣсе сервѣзе овѣ брѣ... Тѡ знаш како је тѡ? Јѣс, шѡље, тањѣри, шѣрпе, тѡ тако донѡсе, донѡсе тѡ тако. Е, за по̀клон донѣсу по кило ракиѣ, тепсију пиѣте. Тѡ се донѡси на тепсију грѣда, јѣли, на прѣмер, шићер, јѣли нешто. Грѣда се то зѡве што се... музу се кра̀ве па се потсиꝑѣ... И тѡ тако. Што се тѣри пред мѡмка тѡ неѡво,

на пример, а и дар нама својта донесе. Мене, на пример, дар, и мене и мѣма фамилије целе тѣ донесе дар. А комшије сваки донесе тепсију пиће и тѣ што ти причам, кילו ракије... Тѣ зову паклад. Газда печење углавном мѣра д^а спреми, ракије и пиво и сѣк и тѣ такд. Тѣ народ не дондси. Донесе кילו зѣјтина... Јес, дондси се тѣ. Не умем да ти напричам како се тѣ дондси. Тѣ се дондси, тѣ сила брѣ код нас се дондси. Јесте, бѣгами. То нема.

Код нас млого лепо, ја ти кажем, млого лепо свадба кад је и кад иде војник тѣ свирачи, тѣ пѣсма, тѣ талбуѣна. Испраће га до у Бању после свѣ с тѣ свирку. А ми после плачемо, жао не што иде ни војник и жао не, плачемо... Дешѣва се свашта. Чујеш по народу како. Дешѣва се. Мѣжда си чуо... Троица ђали к^а куће да дођу војника и улѣго у сѣбу те и с^{вѣ} побіо Шиптар. Шѣс ранио и три на мѣсто убио. А кроз три дана да се пуште к^а куће. Њине мајке се радују за к^а куће ки... ја сад одма мѣгу да плачем, ја сам тѣ мѣка на суза. Њине се мајке радују ка куће д—отидну. Они дѣ су? Пѣсе тѣ Шиптар ђао да побегне, па и њѣга увѣтили те убили. Ја га нѣ би убила, него би га пѣкла и свакојако би га мѣчила. Како тѣ мѣже да се накани?! Не дај бѣже. Тѣ е брѣ жалосно. Тѣ е брѣ страшно.

Свакојаке ја зунѣрине знам. Тѣру мене кад је нѣгде слава, на пример, тѣ ме тѣру да пѣвам. Ама не мѣгу, рѣко, и гѣтово. Па ја кад ми е Слава довео овѣ снашицу трипут сам свѣга запѣвала сама. Свѣ тѣ ћути ки онѣ укѣпано, нема тѣ, вѣде да слѣшају, ћуће свѣ тѣ. Слава каже — А, запѣва тѣ ки мѣја стрѣна, свѣ милијѣн да ти дам — једнѣме чѣвѣку велиј, Радовану, — запѣва тѣ, каже, такѣ милијѣн свѣ сад да ти дам, запѣва као мѣја стрѣна.

Ја сад не мѣгу да пѣвам. Ја сам сад брѣ остѣрела... брѣге и тѣрет, не мѣгу. А ја сам мѣгла да пѣвам. Сад не мѣгу. Сад ме мѣзи тѣ, сад ме не интересује тѣ. И јѣпет, јѣпет мѣгу да пѣвам, ал ме не интересује. Свѣ до врѣме. Чѣвек на мѣке. Нѣвек овако чѣбанин. Киша бѣје, мѣраш да си чѣбанин. Нѣма кѣ. Бе^с стѣке нѣ мож да се живѣ. Сѣљак бе^с стѣке не мѣже да живѣ. Бѣз двѣ говедѣта нѣ мож да живѣш. Ваља ти да побрѣш, ваља ти да довучѣш дрво, ваља ти да довучѣш стѣке рѣну... По четрѣнес, по петѣнес сам ја чѣвала. Такѣ.

Тамо горе ој, маглита планина, маглита планина

тамо горе ој, ој девојко моја

Ју планине ој, зелена ливада, зелена ливада,

ју планине ој, ој девојко моја

Ту ми пасу ој, Радулове овце, Радулове овце,

ту ми пасу ој, ој девојко моја

И код њима ој, Радуле чобанче, Радуле чобанче,
 и код њима ој, ој девојко моја
 Ју рука му ој, сребрано свирајче, сребрано свирајче,
 ју рука му ој, ој девојко моја
 Кад засвири ој, долеко се чује, долеко се чује,
 кад засвири ој, ој девојко моја
 Чак су чули ој, из горе ајдуци, из горе ајдуци,
 чак су чули ој, ој девојко моја
 Чим су чули ој, одма дотрчали, одма дотрчали,
 чим су чули ој, ој девојко моја
 Везаше му ој, руке наопако, руке наопако,
 везаше му ој, ој девојко моја
 Љуто писну ој, Радуле чобанче, Радуле чобанче,
 љуто писну ој, ој девојко моја
 Чак је чула ој, љуба Радулова, љуба Радулова,
 чак је чула ој, ој девојко моја
 Чим је чула ој, одма дотрчала, одма дотрчала,
 чим је чула ој, ој девојко моја
 Љуто моли ој, из горе ајдуце, из горе ајдуце,
 љуто моли ој, ој девојко моја
 Пуштите ми ој, Радуле чобанче, Радуле чобанче,
 пуштите ми ој, ој девојко моја
 Ал кајдуци то несу веровали, несу веровали,
 ал кајдуци то несу веровали
 Не пуштише ој, Радуле чобанче, Радуле чобанче,
 не пуштише ој, ој девојко моја
 Ухватише ој, ту његову љубу, ту његову љубу,
 ухватише ој, ој девојко моја
 Ухватише ој, па је обесише, па је обесише,
 ухватише ој, ој девојко моја

Султана Савић — Сутка
 рођ. 1903.

Првослав Радич

ОЧЕРКИ О ГОВОРЕ СЕЛА МРЧЕ В ОКРЕСТНОСТИ КУРШУМЛИИ

Резюме

Село Мрче находится в окрестности города Куршумлия, на скатах горы Копаноник. Этот край Куршумлии перетерпел в течении прошедших веков много миграционных движений что особенно проявилось в новое время, особенно в конце девятнадцатого века. Такое положение манифестируется и в сегодняшнее время, до наших дней процесс языковой унификации показал заметный прогресс.

По своим элементарным языковым характеристикам село Мрче принадлежит косовско—ресавскому речевому типу. На это прежде всего указывает легко не переменяющаяся трёхударная система (*пѣток, девѣјка, дѣте*, — которая бережёт предударные длины: *брѣди, дѣѣмо, ѣутѣт*), точное екавское отражение ята (*нѣсам, згоднѣје, дѣо ѣерке, пѣсу по ливѣде, секѣра, додејѣла ми*), потеря, то есть супституция согласных *х* (*ѣлада, лѣдан, грѣови, стрѣ, прикѣѣтио, мѣковина, трѣје, смѣј*), уподобления формы родительного и предложного падежей множественного числа во всех родах (*приѣам о коѣа, стрѣпсали по рѣка, пѣсли по брѣда*), окончание *—иѣи* в множественном числе существительных среднего рода (*гурѣиѣи, пилѣиѣи, грѣиѣи, ѣбѣиѣи*), усиленная продуктивность окончания *—ши* в сравнении (*бѣлши, здрѣвши, нѣвши, прѣвши*), продуктивности общего уменьшительного суффикса *—че* (*вѣче, глѣвче, јѣглѣче, магѣриче, чобѣнче*) — итд.

С другой стороны, говор села Мрче конечно характеризует ряд языковых особенностей которых невозможно подвести под характерными чертами косовско—ресавского речевого типа. Здесь можно, на пример, внести факультативное явление специфичного акута (*рѣдим, приѣа, лѣсје, корѣње, девѣта, стѣри, јунѣчки*), неметатезированной группы согласных *сј, зј*, (*лѣсје, пѣсје, гѣвзје*), окончание *—ема* в дательном, творительном и предложном падеже множественного числа существительных *а*—парадигме (*дѣј гѣскема, ѣди ѣѣвѣма, прѣтрѣсѣ вѣлѣма, рѣде по смѣнема*) — итд. Такие явления иногда открывают и некоторое число архаических языковых

черт, явившихся в результате некоторых миграционных влияний, хотя невозможно вполне отказать их аутохтонное происхождение.

Наблюдая са стороны миграции в том смысле можно узнать связь мрчкогo говора с говором Жупы, Бруса и Трстеника, но и са соседним говором Косова и Метохии. С другой стороны, в этом говору можно узнать особенности призренско-тимочкогo речевогo типа, которые особенно можно выделить в отдельных явлениях Балкана (аналитичность в склонении и в сравнении, обновленна префиксация, балканские образовательные морфемы итд). Отдельные языковые элементы указывают на связь с черногорскими типами речи (нпр. лексический план). Потому само по себе понятно, что и степень компактности языковых особенностей в отдельных языковых планах различная (уп. *причамо о дпанака, разговбрамо о пднина* : *прича о кдъима, било му у рукдма / и* : *било у фйдшема /* : *стегло ме у кдсте, има бомббну у уста*).

Этот вклад о мрчком говоре представляет попытку представить основные характеристики языковой системы села Мрче в области Копаоника. Имея в виду что область Копаоника представляет пространство как более новых, так и старых этнических и междуязыковых смещении, все дальнейшие исследования этих типов говора будут иметь значительно большее значение для нашей филологии.